

“Bildikleri ve Anladıkları Bir Dilde”: Yarkent Belgelerinde Türkler ve İslam (11-12. Yüzyıllar)*

“In a Language they Knew and Understood”: Turks and Islam in the Yarkand Documents (11th-12th centuries)

Larry Clark

Orijinal Künye

Clark, Larry V. (2018). “In a Language they Knew and Understood”: Turks and Islam in the Yarkand Documents (11th-12th centuries). *Language, government, and religion in the world of the Turks: Festschrift for Larry Clark at seventy-five* (Edt.: Z. Gulácsi). Turnhout: Brepols, 23-51.

Atıf

Citation
Clark, Larry V. (2023). “Bildikleri ve Anladıkları Bir Dilde”: Yarkent Belgelerinde Türkler ve İslam (11-12. Yüzyıllar) (Çev. Gözde Salur). *Dil Araştırmaları*, 33: 241-265.

Başvuru

Submitted
12.07.2023

Revizyon

Revised
28.07.2023

Kabul

Accepted
01.08.2023

Çeviren

Gözde Salur

Öğr. Gör., Adana Alparslan Türkeş
Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Adana/Türkiye

e-posta gsalur@atu.edu.tr

orcid 0000-0003-0009-9402

doi 10.54316/dilarastirmalari.1326647

ÖZ

Larry Clark'ın 23-26 Temmuz 2005 tarihlerinde Goethe Üniversitesi Frankfurt am Main'de düzenlenen “Türkiye’de süreklilik ve yenilenme” başlıklı 6. Alman Türkologlar konferansında sunduğu ve Z. Gulácsi'nin Larry Clark'ın 75. doğum yılı onuruna yayımlanan bir armağandaki makalesinin Türkçeye çevirisidir. Larry Clark, makalesinde Yarkentlilerden kalma Türkçe ve Arapça yazılmış on dört setten oluşan yasal belgeleri ele almıştır. Marcel Erdal, Monika Gronke ve Claude Huart'ın okumalarından da yararlanarak bu belgelerdeki isimleri incelemiştir. Belgelerde yaklaşık 130 yıl içerisinde kullanılan sınırlı sayıda çeşitli isimler görülmektedir. Clark bu isimleri, Müslüman, Müslüman-Gayrimüslim ve Gayrimüslim isimler olarak kategorize etmiştir. Belgelerdeki sınırlı verilerden bir istatistik veri ortaya koymuştur. Her ne kadar veriler sınırlı olsa da beş kuşak için incelenen isimler dönemin toplumsal ve kültürel değişimini az da olsa göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: adbilimi, Karahanlılar, Yarkent Belgeleri, Türkler, İslam

Çevrimiçi YayınPublished Online
27.05.2023

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

ABSTRACT

This is a translation into Turkish of Larry Clark's paper presented at the 6th German Turcologists' Conference on "Continuity and Renewal in Turkey" held at Goethe University Frankfurt am Main, 23-26 July 2005, and published in a tribute by Z. Gulácsi in honour of Larry Clark's 75th birthday. In his article, Larry Clark discusses fourteen sets of legal documents from the Yarkandians, written in Turkish and Arabic. He examined the names in these documents, benefiting from the readings of Marcel Erdal, Monika Gronke and Claude Huart. A limited number of various names used in approximately 130 years can be seen in the documents. Clark categorized these names as Muslim names, Muslim-non-Muslim names and non-Muslim names. He presented statistical data from the limited data in the documents. Although the data is limited, the names analyzed for the five generations show the social and cultural changes of the period to some extent.

Keywords: onomastic, Karakhanid, Yarkand Documents, Turks, Islam

Yarkent vahası, İpek Yolu'nun iki efsanevi şehri Kaşgar ve Hotan arasında, Tarım Havzası'nın güneybatı kenarı boyunca uzanır. Bugün, Yarkentliler Türkî bir dil konuşmakta ve İslam'ı benimsemektedirler, ancak bin yıl önce, ataları hâlâ muhtemelen Saka diliyle yakından ilişkili bir Doğu İnan dili konuşmakta ve Budizm'i benimsemektedirler. Karahanlı İmparatorluğu tarafından başlatılan süreçler sonucunda etnolingüistik ve dinsel kimliklerindeki bu büyük dönüşüm 11. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu imparatorluk 10. yüzyılda Orta Asya'nın batı Tien Shan dağlarında kurulmuştur. Etnik yapısı Türk ve İslamî ideolojiyi benimseyen Karahanlı kuvvetleri, 970 yılına kadar Kaşgar bölgesinden Yarkent ve Hotan'ı tehdit etmek için harekete geçti ve 1005 yılına kadar bu bölgeleri zaptetti. Ardından, güney Tarım havzasının İnan Budist kültürü, Türkleşme ve İslamlaşma süreçlerinden geçmeye, yani bölge sakinleri Türkçe konuşmaya ve İslam'ı benimsemeye başladı.

Karahanlıların sosyal tarihi için mevcut kaynakların yetersizliği göz önüne alındığında, Yarkent gibi uzak bir bölgede bu süreçleri takip etmenin imkânsız olduğu düşünülebilir. Bu makaledeki amacım, geçen yüzyılın başlangıcından sonraki yıllarda Yarkent'te bulunan bir dizi belge üzerinde yaptığım incelemenin bazı sonuçlarını sunmaktır. Bu belgelerde yer alan isimlerin ve diğer verilerin analizi yoluyla, en azından Yarkent'in 11. yüzyılda bir Türk Müslüman vilayetine dönüşümünün ana hatlarını yeniden inşa edebiliriz.¹

* [23-26 Temmuz 2005 tarihlerinde Goethe Üniversitesi Frankfurt am Main'de düzenlenen "Türkiye'de süreklilik ve yenilenme" başlıklı 6. Alman Türkologlar konferansında sunulan bildirdir. Bu ciltte yayımlanmak üzere Marcel Erdal tarafından hazırlanmış, köşeli parantez içindeki dipnotlar ve kaynakça girişleri de kendisi tarafından eklenmiştir.]

¹ Ayrıca bu konularda Erdal 1984, s. 260,277 ve Gronke 1986, s. 457'deki açıklamalara bakınız.

Yarkent Belgeleri

Yarkent belgeleri, iki dil ve iki yazının çeşitli kombinasyonlarında Türkçe ve Arapça yazılmış 14 yasal belgeden oluşan bir settir: Türk dili ve o dönemde “Türk yazısı” (TT)² olarak adlandırılan Arapça grafik ve imla özelliklerine sahip Soğd yazısı, Türk dili ve Arap yazısı (TA) ve Arap dili ve Arap yazısı (AA). Tarihleri, İslamî hesaplamanın Hicri takvime göre verilmiştir ve takvimimizin 1080-1135 yılları arasına denk gelmektedir.³

Bu belgeler, arazi satış sözleşmeleri ve Karahanlı naibi ve/veya Kaşgar’da İslam kadısı tarafından atanan Müslüman kadıların başkanlık ettiği Yarkent ilindeki İslam mahkemelerinde hukuki meselelerin çözümüne dair mahkeme tutanaklarıdır.⁴ Bu hukuki meselelerin vekilleri neredeyse istisnasız olarak Müslümanlar ve Yarkent’in toprak sahibi sınıfının üyeleriyle senetlerin tanıkları genellikle vekillerin ailelerinden, mahkeme çevresinden veya toprak sahibi ve tüccar sınıflarından seçilmiştir. Dahası, bu grubun en az üç ve muhtemelen daha fazla üyesi, bölgedeki camilerin inşası için dindar bağışlarda bulunmuştur.⁵

Arapça belgeler nesnel bir üslupla ve genellikle hâkim veya noter tarafından düzenlenirken Türkçe sözleşmeler öznel bir üslupta yazılmış ve kısaltılmış bir yapıya sahiptir. Bu durum, yalnızca Arapça belgelerin tam yasal yetkiye sahip olduğunu, Türkçe sözleşmelerin ise yasal yetkiden yoksun olduğunu ve Türkçe konuşan müvekkillerin kişisel arşivlerine yerleştirilmesinin amaçlandığını göstermektedir.⁶ Dolayısıyla, Türkçe metinlerin hiçbiri (satış sözleşmeleri ve tanık defterleri), Arapça metinlerle karşılaştırılamasa da Arapçadaki benzer resmî belgelerin günümüze ulaşmamış özel versiyonları oldukları kesindir.

² “The Turkic Script and the Kutadgu Bilig” başlıklı makaleme bakınız: Hendrik Boeschoten ve Julian Rentsch (ed.) *Turkologie in Mainz, Wiesbaden: Harrassowitz* 2010, s. 89-106.

³ Bazı metinler, 12 yıllık hayvan döngüsüne yıllar eklemektedir, ancak Çin takvimi ile ilişkilendirildiğinde, bu hayvan yıllarının Hicret tarihleriyle üç veya dört yıl uyumsuz olduğu görülmektedir: Erdal I’de Fare yılı/1080 (Çin takviminde Fare yılı1084’tür), Erdal VI’da Ejderha yılı/1121 (Ejderha yılı 1124’tür, ancak bu belgede “Ejderha” şüphelidir) ve Gronke V’te At yılı/1135 (At yılı 1138’dır); bkz. Erdal 1984, s. 275, 296-297; Gronke 1986, s. 472, 505.

⁴ Farsça yazılmış ve 501/1007 tarihli bir arazi satış sözleşmesinin de kanıtladığı gibi aynı dönemde Hotan’da İslamî hukuk uygulaması da mevcuttu. Minorsky bu Farsça sözleşmenin ve yayımladığı Yarkent belgesinin (Erdal VI) İslamî yapı ve terminolojiyi paylaştığını tespit edebilmiştir (1942, s. 184-192).

⁵ Huart III’te ‘Utman kutlug ögä’nin oğlu Yahyā *inal al-hāğib* adlı kişi, Gronke III’te bahsedilen

‘Yahyā inal alhāğib’in adını taşıyan camiye’ kurmuştur. Huart II’de ona ait bir mülkten bahsedilmektedir. Benzer şekilde, Gronke III’teki mülk alıcısı İsrāfil Çafli sübaşı (Şukrî Karluk’un oğlu Hārūn ögä’nin oğlu) da bu tapuda bahsedilen ‘alıcının adını taşıyan arsa üzerindeki camiye’ kurmuştur. Huart II’de Muhammed *inal* ve Zulayxā’nın babası olarak tanımlanan Abū Bakr *al-hāğib*, Huart III’te Yarkent’in Altın Sınmas mahallesindeki camiye kurmuştur. Dördüncü bir cami, Gronke V’te Muḥammad Ḥāsim *bāğ* (okunamıyor) adlı bir kişi tarafından Yarkent eyaletinin Sınmas köyündeki Aru *bāğ* Yam mahallesinde kurulmuştur.

⁶ Gronke 1986, s. 459-460.

Marcel Erdal ve Monika Gronke'nin basımlarının yanı sıra Claude Huart'ın daha önceki bazı okumaları sayesinde, bu belgeler çeşitli araştırmalar için erişilebilirdir.⁷ Kaynak olarak Yarkent belgeleri, Doğu Karahanlı topraklarındaki ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelere ve potansiyel olarak Türkleşme ve İslamlaşma süreçlerine benzersiz bir tanıklık sağlamaktadır.

Yarkent Belgelerinin Doğrulanması

Bildiğimiz kadarıyla belgelerin gerçekliğini kabul etmemek için hiçbir nedenimiz yoktur fakat belgelerin keşfi ve incelenme tarihi yine de bazı soruları gündeme getirmektedir. E. Denison Ross; bu belgelerden 15'ini, kendisine "1911'de Yarkent dışındaki bir bahçede bir ağacın altında" bulunduğunu söyleyen yerel bir satıcıdan aldığını belirtmiştir.⁸ Ross'a göre, belgelerden yedisi Arapça, beşi Arap alfabesiyle yazılmış Türkçe ve üçü de "Uygur harfleriyle" yazılmış Türkçedir: Bu, bilim adamları tarafından bilinen belgelerle uyuşmayan bir açıklamadır. Ayrıca, Paul Pelliot'un da belirttiği gibi bu belgelerin keşifleri için verilen 1911 tarihi doğru olamaz. Pelliot, daha 1907'de Kuça'daki bir tüccardan, aslen aynı belgeler dizisine ait üç Arapça belge elde etmişti ve bunların Yarkent'te kazıldıkları söylenmişti.⁹ Pelliot bu belgeleri, 1914'te basılı transkriptini ve çevirisini yayımlayan Claude Huart'a emanet etmişti; muhtemelen, üç orijinal el yazması Paris'teki Bibliothèque Nationale'nin Pelliot Koleksiyonunun bir parçasını oluşturmaktadır.

Ross, elindeki 15 belgeyi Kaşgar Başkonsolosu George Macartney'e teslim etmiş ve o da bunları Hindistan'daki Arkeoloji Genel Müdürü'ne iletmıştır. Bir noktada Ross, Arapça belgelerden birinin (Gronke I) bir transkriptini Barthold'a göndermiş ve Barthold da 1923-25 yıllarında bir okuma yayımlamıştır. 1942'de Minorsky, kendisine Genel Müdür tarafından verilen bir transkripti ve Ross'un kısmi bir okumasını kullanarak Arap harfli Türkçe belgelerden birini (Erdal VI) düzenlemiştir. Bu transkript, Türkçe bilmediği anlaşılan bilinmeyen bir kişi tarafından yapılmış, Ross'un sekreteri tarafından ise Farsça bir satır arası çevirisi sağlanmıştır, bu da hem Barthold hem de Minorsky transkriptlerinin Ross'un yönetimi altında Hindistan'da tamamlandığını göstermektedir.¹⁰

1975 yılında Şinasi Tekin, "Uygur harfli" Türkçe metinleri (Erdal I-V), 1979-1980 yıllarında ise Arapça metinlerden birini (Gronke III) yayımlamıştır. Tekin, Ross'un metinlere ait fotoğraflarının "Nr. M63 Yarkent"¹¹ başlığıyla Londra'daki Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu Kütüphanesi (SOAS)'ne yerleştirildiğini

⁷ Erdal 1984 (TT'de Erdal I-V, TA'da VI), Gronke 1986 (AA'da Gronke I-V) ve Huart 1914'te (AA'da Huart I-III) bulunan belgelerin Romen numaralandırmasını muhafaza ediyorum. Bu belgelerin diğer baskıları Barthold 1923/25 (Gronke I), Ş. Tekin 1979-80 (Gronke III), Minorsky 1942 (Erdal VI) ve Ş. Tekin 1975 (Erdal I-V)'ten oluşmaktadır.

⁸ Ross'un Barthold'a yazdığı not 1923-25, s. 158.

⁹ Pelliot 1963, vol. 2, s. 877.

¹⁰ Minorsky 1942, s. 192, n4.

¹¹ Tekin 1975, s. 158.

belirtti. O sırada Tekin, beş Arapça metnin, Arap harfli bir Türkçe metnin (aslında Ross tarafından sağlanan transkriptin bir fotoğrafı) ve Uygur harfli beş Türkçe metnin fotoğraflarının bulunduğunu ve bunların da Turki No. 1-7 (“Turki No. 4+5”i birleştirdi ve “Turki No. 2”yi bulamadı) olarak numaralandırıldığını keşfetti. Açıklaması Erdal I-VI ve Gronke I-V’de bulunan metinlerin sayısıyla uyumlu olsa da bu fotoğrafların gerçek durumunun Ross’un yukarıdaki ifadesiyle uyumlu olmadığını göreceğiz.

1968 yılında, Sir Gerard Clauson SOAS Kütüphanesi’ndeki fotoğraflara rastlamış, Türkçe metinlerin tamamını ve Arapça metinlerin bir kısmını deşifre etmiş ve içerikleri hakkında çeşitli notlar almıştır. V.L. Menage daha sonra bu belgeleri 1977’de Marcel Erdal’a Türk belgeleri düzenlemesi önerisiyle göndermiştir.¹² Erdal, 1981’de Hindistan’daki orijinaleri bulmaya çalışmış ancak başarılı olamamış, fotoğrafları SOAS Kütüphanesi’nde bulmuştur. Erdal’a göre Ross, Arapça metinlerden ikisinin ve Arap harfleriyle yazılmış beş Türkçe metnin fotoğraflarını (Erdal VI’nın transkriptinin yapıldığı fotoğraf da dahil olmak üzere) saklamış olmalıdır. 1984’te Erdal, “Uygur harfli” beş Türkçe metnin güzel bir baskısını ve Minorsky’ye verdiği transkriptin okumasını yayımladı. Monika Gronke 1986’da Arapça belgelerin aynı derecede iyi bir baskısını yayımladı (burada bahsi geçen Gronke I, 1923-25 Barthold tarafından ve Gronke III ise 1979-1980 Tekin tarafından yayımlanan metindir). Erdal ve Gronke’ye temin edilen tıpkibasimler, Ross tarafından yapılan fotoğrafların reproduksiyonlarıdır.

Ross tarafından “Uygur harfli” Türkçe metinler için yapılan eski fotoğraf seti hakkında bazı bilgiler, üzerlerindeki numaralandırmalardan (“Turki No. 1-7”) ve bu metin parçalarının birbirleriyle olan ilişkilerinden çıkarılabilir. Bu soruyu karmaşıklaştıran şey ne Tekin’in ne de Erdal’ın “Uygur harfli” mutlaka Türkçe olması gereken “Turki No. 2”yi bulamamış olmalarıdır çünkü Arap harfli metinlerden birinin buraya eklenmiş olabileceğini düşünmek mantıksız olacaktır. Hem Clauson hem de Tekin, “Turki No. 4” ve “Turki No. 5”in birbirine ait olduğunu zaten fark etmişlerdi (Erdal I), ve Clauson da “Turki No. 6” ve “Turki No. 7”yi birleştirmişti. Bununla birlikte, Erdal haklı olarak son ikisini ayrı ayrı düzenlemiştir (Erdal II, III), çünkü iki metindeki birkaç isim birbiriyle örtüşmemekte ve el yazısının belirli özelliklerini paylaşmamaktadır (“Turki No. 4 + No. 5”deki aynı el yazısına dikkat edin). Dolayısıyla, “Uygur harfli” yedi Türkçe belgenin fotoğrafları vardı: ikisi Erdal I (“Turki No. 4+5”), dördü Erdal II-V (Turki No. 1, 3, 6, 7”) ve biri kayıp (“Turki No. 2”). Ross’un neden üç “Uygur yazısı” belgesi olduğunu belirttiği açıklanamamıştır, ancak yedi parçanın bir şekilde üç parça halinde bir araya geldiğine inanmış olabilir.

Özetle, Yarkent’ten gelen orijinal belgelerin üç Pelliot belgesi dışında tümü kayıptır ve hiçbir orijinal belgenin fotoğrafı basılı olarak ortaya çıkmamıştır. Ross’un orijinallerinin eski bir fotoğraf setinden, beş Arapça metnin, Arap harfli bir Türkçe metnin transkriptinin ve “Uygur harfli” beş (“Turki No. 4 + No. 5”

¹²[Victor Ménage tüm belgeleri düzenlememi önerdi, ancak Arapça olanlarla Bayan Gronke’nin ilgilenmesinin daha uygun olacağına karar verdim ve fotoğraflarını ona teslim ettim (Marcel Erdal)].

birleştirilerek altıdan düşürülmüştür) Türkçe metnin reproduksiyonları gün ışığına çıkmıştır. Belki de iki Arapça belgenin (Ross'un "yedi"sinden ikisi), Arap harfli dört Türkçe belgenin (Ross'un "beş"inden dördü), ve "Uygur harfli" Türkçe belgelerden birinin ("Turki No. 2") akıbeti bilinmemektedir.

Yarkent Belgeleri Arasındaki Bağlantılar

Her ne kadar belgelere üstünkörü bir bakışın bile belgelerde adı geçen kişiler arasındaki ilişkilerin fark edilmesini sağlasa da her bir belgenin aşağıdaki kısa özetleri aracılığıyla birbirleriyle bağlantılarının kurulması, daha ileri incelemeler için faydalı olacaktır. Birbiriyle bağlantılı bir grup belge, tümü TT ile yazılmış Erdal I-V'den oluşmaktadır:

Erdal I: Bu, Yarkent'in Rabul ilinde satıcılar 'Alī¹³ ve Aḥmad Arslan (Bāk Tüzün *sübaşı* 'Ordu Komutanı Bāk Tüzün'ün oğulları) ve alıcı İshaq *ğallāb* 'Usta İshak' arasında arazi satışına ilişkin 472/1080 tarihli bir sözleşmedir. Mülkün dört sınırı şunlardır: Bugra *bäg* 'Bey Bugra' tarafından satılan arazi, *tägirmän özäki* 'değirmen deresi', Bägäç arazisi (olarak okunan?) *tudun* 'Baş Sulayıcı Bägäç' ve Bugra *ögä* 'Danışman Bugra'nın arazisi. Tanıklar şunlardır: Uzun Hasan *ğallāb* 'Usta Hasan, Uzun', Mūsā ('Alī Muḥammad-ist' 'Alī'nin oğlu), Ya'qūb (Yūsuf *täknäci* 'Yusuf, Hasan'ın oğlu), Ellig Murād 'Hükümdar Murad'ın oğlu), 'Alī (Yahūdī Yalu'nun oğlu), 'Alī ve Muḥammad (*xallāğ* Sāli *ğallāb* 'pamuk tarakçısı, Usta Sāli'nin küçük kardeşleri), 'Alī Tažik 'Alī, Tažik '(Ahmed'in oğlu [okunamıyor]) ve diğerleri (okunamayan isimler).

Erdal II: Bu, adı geçen satıcı(okunamıyor) ile alıcı İshaq *ğallāb* arasındaki arazi satışının tam bedeline ilişkin tarihsiz bir makbuzdur. Mülkün dört sınırı: (okunamıyor), (okunamıyor), Yūsuf *täknäci* 'Yūsuf, tekneçi' ve ulug yol 'büyük yol' ülkesi. Tanık Mikā'il Arslan *sübaşı*'dır.

Erdal III: Bu, kaybolmuş bir satış sözleşmesinden geriye kalan tanıkların adının olduğu kayıttır. Tanıklar şunlardır: '(kayıp) Kançak '(kayıp), Kançak'tan', İshaq *narsiči* 'İshak, nars kumaşının(?) satıcısı/yapımı', 'Alī Muḥammadci, 'Utmān Kançak "'Utmān, Kançak'tan', Bābāk (olarak okunan?) *tudun* ve Yūsuf *xallāğ* 'Pamuk tarakçısı Yūsuf'.

Erdal IV: Bu, Rabul'da bulunan Sökmän *bäg*'in botık (batık için) 'gölet'¹⁴ arazisinin satışı için satıcı 'Utmān (Bāk Tüzün *sübaşı*'nın oğlu ve 'Alī *sübaşı*'nın

¹³ ÇN: Arapça adların bazıları günümüz Türkçesinde bulunmasına rağmen bir kısmı hiç kullanılmadığı için bu adlar, orijinaline bağlı kalınarak verilmiştir.

¹⁴ Erdal, *batık* için *pwty-q = botık* sözcüğünün, aynı metinde *bärk* 'koru' için *pwrk = börk* olarak yazılan sözcükte olduğu gibi patlamalı dudak ünsüzü *b-*'den sonra gelen *-a-* ünlüsünün yuvarlaklaşmasını yansıttığını ikna edici bir şekilde savunmuştur (1984, s. 284). Ancak Erdal'ın geçici olarak 'çöküntü' olarak çevirdiği batık sözcüğünün anlamı belirsizliğini korumaktadır. *Bank* çeşitli Türk dillerinde 'bataklık, bataklık, derin çamur, bataklık kumu' anlamına gelirken (bkz. Räsänen 1969, s. 65b), Türkçede *batak* aynı zamanda 'gölet' anlamına da gelir (Redhouse

küçük kardeşi) ile alıcı İshāq *ğallāb* (Husayn'ın oğlu) arasında yapılan 483/1090 tarihli bir sözleşmedir. Mülkün dört sınırı şunlardır: Yūsuf *inal* 'Ordu Teğmen Yusuf'un arazisi ve (diğer üç tarafta) İshak *ğallāb*'in arazileri. Tanıklar şunlardır: Kāçmiş, Adıg, Da'ūd, Yūsuf *tāknāci*, Ya'qūb (Yūsuf *tāknāci*'nin oğlu) ve 'Alī Tażik.

Erdal V: Bu, TA'da kaybolmuş bir satış sözleşmesinden geriye kalan tanıkların adının olduğu kayıttır.¹⁵ Tanıklar şunlardır: Sulaymān *otagbaşı* 'Çadır Komutanı Sulaymān', 'Utmān (Nūrī'nin oğlu), Hasan *ğallāb xatçı* 'Efendi Hasan, kâtip' (İsma'il'in oğlu), Abū Bakr *silihdār* (Kılıç Taşıyıcısı Abū Bakr), 'Utmān (Kara sar 'Komutan Kara'nın oğlu), 'Alī (İshak *xatçı*'nin oğlu 'İshak, kâtip), Yūsuf *xallāğ*, Hasan *tamgaçı* 'Mühür Taşıyıcı Hasan', *Kāçmiş* tāsın (= tügsin 'hükümdarın altındaki üçüncü dereceden memur'),¹⁶ Sarıg Muḥammad *ğallāb* 'Usta Muḥammad, adil', Abu Bakr (sp. Bubakır, Kürlāg Muḥammad'in kardeşi 'Muḥammad, cesur'), Yūsuf *otagbaşı* ve Baba Nā'il *otagbaşı* 'Çadır Komutanı El Na'il, yaşlı”.

Görülebileceği gibi, birkaç isim Rabul'daki mülklerin satışına ilişkin bu belgeleri birbirine bağlamaktadır. Bak Tüzün'ün oğulları 'Alī, Aḥmad Arslan ve 'Utmān (Erdal I, IV); alıcı İshāq *ğallāb* (Erdal I, II, IV); mülk sahibi ve tanık Yūsuf *tāknāci* (Erdal I, II, IV); baba ve tanık 'Alī Muḥammadci (Erdal I, III); tanık Yūsuf *xallāğ* (Erdal III, V); tanık Kāçmiş (Erdal IV, V); ve tanık 'Alī Tażik (Erdal I, IV). TA'daki Erdal VI, TT'deki Erdal I-V ile aynı isimleri paylaşmasa da AA'da Huart I-III ve Gronke I-V olarak yayımlanan Arapça belgeler grubuna bağlanabilir.

Erdal VI: Bu, Sınmas'taki arazi satışına ilişkin 515/1121 tarihli, satıcı Muḥammad *hāğib* "Kāhya Muḥammad" (Husayn *hāğğāğ*'in oğlu 'husayn, hacı') ile alıcı İsrāfil Cavlī *sübaşı* arasında yapılan bir sözleşmedir. Mülkün dört sınırı şunlardır: Batık *arık* "kanal", Mas'ūd Togrıl *sübaşı*'nin arazisi, Çimkāt *kaş* "tepe" ve *Hağğāği hāğib*'in üzmâlikleri "dut bahçesi" (olarak okunan?; Husayn *hāğğāğ* ile aynı). Tanıklar şunlardır: 'Umar, 'Utmān, Sübaşı (Nūrāsī için; krş. Gronke III), Ğādir (Kādir için) (Daşmand'ın oğlu [olarak okunan?]) ve Ahmed Daşmand (olarak okunan?). Satıcı Muḥammad *hāğib* belgeyi imzalamıştır.

Huart I: Bu, 489/1096 tarihli Rabul'daki bir bağın satışı için satıcı Fatıma ile alıcı İshak Molla el-Hayīn (olarak okunan?) arasında yapılan bir sözleşmedir. Mülkün dört sınırı şunlardır: Sökmān *bāğ*'in mülkü, Bugra *ögā*'nin arazisi, (okunamıyor) arazisi ve alıcının arazisi. "Kız kardeşler" Maryam ve 'Āiṣa mahkeme emrini duyarlar ve mülk üzerindeki haklarından vazgeçerler.¹⁷ Tanıklar şunlardır: İlyas

1968, 140) ve bu bağlamda daha geçerli olabilir. Çöküntülerin ve bataklıkların sulama suyunun çekildiği rezervuarlara dönüştürülmesi söz konusu olmuş olabilir

¹⁵ Bkz. Erdal 1984, s. 286-287, 291.

¹⁶ Bu başlık için bakınız Clauson 1972, s. 487; Erdal 1984, s. 290.

¹⁷ Huart I'de Maryam ve 'Āiṣa'nın "kız kardeş" olarak tanımlanması, Maryam'in Muḥammed'in kız kardeşi ve ikisinin Yahūd İknān'ın kızı ve oğlu olarak tanımlandığı Gronke I'deki verilere ters düşmektedir. Bu Muḥammed ve eşi 'Āşurā'nın bir kızı 'Āiṣa vardı, ancak Meryem en iyi ihtimalle bu 'Āiṣa'nın (Gronke 1986, s. 473-474'e göre mirastan dışlanan)

(Muhammad al-Dallâl'in oğlu), Muhammad (Davud'un oğlu), Ahmed ('Alî Maklik Mu'ammay'ın oğlu [olarak okunan?]), Muhammad (Manşûr *al-Ğuruldi* oğlu "Mansur, Tertipli") Hasan *al-tāğir al-sakkāk* 'Çatal bıçak takımı tüccarı Hasan' ('Utmân'ın oğlu), Muhammed (Aḥmad Walāy'ın oğlu) ve 'Abd al-Karîm (Muhammad al-Ṭabarî'nin oğlu).

Huart II: Bu, satıcı Muhammad *Inal* (Sadîq *el-hāğib*'in oğlu, Ebu Bekir *el-hāğib*'in oğlu) ile Naxâcî *el-hāğib* (böyle okunur; Huart'ın basılı metinde Nahvāğî, çevirisinde "Nahrâdji" dir) olarak da bilinen alıcı Muhammad (al-Hasan'ın oğlu [al-Husayn için] al-Amir *el-ḥağğāğ* oğlu) arasındaki dört mülkün satışı için 505/1112 tarihli bir sözleşmedir. Dört mülkün her birinin dört sınırı şunlardır: (1) Türkçede "Altın Sınması" olarak adlandırılan Yarkent'in bir mahallesinde yer alan üzüm bağı, satıcının üzüm bağı, daha sonra satıcının Türkçede "Çimkät," olarak adlandırılan mülkü ve satıcının *öy bag* 'ev (?) bahçe' olarak adlandırılan bir diğer üzüm bağı ilk sınırdır; (2) Türkçede "*yanı bag* 'yeni bahçe [böyle okunur]" olarak adlandırılan bir bağın ilk sınırı Kamır denilen bir yerden İsrâfil ve Mas'ûd'un bağı,¹⁸ sonra alıcının bağı, Türkçede "Yakalık," olarak adlandırılan kanal ve Zulayxâ'nın bağı (Abû Bakr *al-hāğib*'in kızı); (3) üçüncü arazinin ilk sınırı Türkçede "Yaka Batık *su arığı* 'sulama kanalı' " olarak adlandırılan kanal ve sonra Türkçede "Almıla Batığı,"¹⁹ olarak adlandırılan kanal İsrâfil, Sulaymân ve alıcıya ait mülkler ve Yahyâ *mal al-hāğib*'in arazisi; and (4) dördüncü arazinin sınırı, the first boundary is the canal called in Türkçede "Yaka Batık,"²⁰ olarak adlandırılan kanalın il sınırı sonra alıcının Türkçede "Balağ Yar,"²¹ olarak adlandırılan mülkü, Türkçede "Çimkät," olarak adlandırılan mülk ve Muhammad ve Aḥmad'ın ('Umar al-Adrî'nin oğlu ya da oğulları) arazisidir. Tanıklar şunlardır: İsmâ'îl ('Abd al-Raḥman'ın oğlu, 'Umar'ın oğlu), Abû Bakr ('Umar *al-agċi*'nin oğlu 'Umar, ağ yapıcı'), Abû Bakr ('Alî al-Farrâ'nın oğlu), (okunamıyor) al-Qalîl ([okunamıyor]'nin oğlu), Yûsuf (Mûsâ [okunamıyor]'nin oğlu), Muhammad ('Utmân al-Maḥrî'nin oğlu), Muhammad Wakîl (İbrâhim'in oğlu), 'Abd Allah, Muhammad ('Alî al-Hârâ [olarak okunan?]'nin oğlu), Abû Bakr *al-dūhanċi* 'Abû Bakr, ilaç satıcısı), Husayn *al-hāğib* (Muhammad [olarak

teyzesi olurdu. Başka bir olasılık da Huart I'in Fâtîma'nın kız kardeşi olan 'Â'îşa'ya ve hem Haurâ'nın hem de İlyas'ın kızlarına atıfta bulunmasıdır, burada Haurâ' aslında Maryam'ın kız kardeşidir ve her ikisi de Yahûd İkân'in kızlarıdır. Ancak, eğer ikisi Haurâ'nın ölümünden sonra "kız kardeş" olarak kabul edilmedilerse bir kez daha Maryam bu 'Â'îşa'nın teyzesi olacaktır ki bu benim bilmediğim bir uygulamadır.

¹⁸ Huart, *qmrlq*'ı sadece Mas'ûd'a uygulanacak şekilde anlamıştır, ancak mülk hem İsrâfil hem de Mas'ûd'a ait olduğu için *qmrlq* her ikisine de uygulanmalıdır (Huart II). Sözün sonu, kökeni belirtmek için kullanılan *+lġ/+liġ* sıfat eki olmalıdır.

¹⁹ Huart çevirisinde "*molla-batıġhî*" ifadesine yer vermiştir, ancak Gronke, Erdal'ın bir önerisine dayanarak burada Almıla Batığı olarak okunmasını önermiştir, bu da Gronke III'teki Almıla Batık'a karşılık gelmektedir (1986, s. 499, n374).

²⁰ Huart basılı metninde *yqā btyq*, çevirisinde ise "*yara batıq*" olarak yer vermiştir.

²¹ Huart basılı metninde *blnk yr*, çevirisinde ise "*Peleng-yèr*" olarak yer vermiştir. Muhtemelen *yr*, yer 'toprak' yerine *yar* 'uçurum, vadiyi' temsil etmektedir (ki *yyr* yazılmış olurdu), ancak *blnk*'nin *bāling* 'panik, dehşet' veya *bulung* 'köşe'yi temsil ettiği şüphelidir; isim ön-Türkçe olabilir.

okunan?]'nın oğlu), Abū al-‘Abbas, Aḥmad Am‘ak (satıcı için tanık?), Ḥusayn *al-ḥāğib bāg*, Yūsuf Am‘ak, ‘Uṭmān *imga al-Sūqī al-Raḥī* (olarak okunan?; basılı metinde *al-Rağī*), ve (okunamıyor) *otag[başı]* (Mu‘min *inal*’ın oğlu). Belgenin arkasında Muḥammad *ināk* ‘Hükümdar Sırdaşı Muḥammad’ın (al-Miṣar *otag ḥağğī* [olarak okunan? muhtemelen *otagbaşı*]’nin oğlu) imzası bulunmaktadır. Satıcı için belgeyi imzalayan tanıklar şunlardır: İbrāhim (Muḥammad’ın oğlu, Abū Naşr al-Dabbās’ın oğlu) and İbrāhim (‘Abd al-Raḥman’ın oğlu). Huart, belgenin alt kaydında tanıkların isimlerinden önce görünen TT’deki bir satırı belirtmiş ama o satırı düzeltmemiştir.

Huart III: Bu, 508/1114 tarihli Abū Bakr *al-ḥāğib* ‘kethüda’ adını taşıyan camiye bakan Yarkent bölgesinde Türkçe “Altınkı Sinmas,” olarak adlandırılan arazinin, satıcı Muḥammad (al-Ḥasan’ın oğlu [Husayn için] *al-ḥağğāğ kutlug* ‘Hacı Ḥasan, İlahi olarak kutsanmış’, [Nūş Tägin] *ögä*’nin oğlu) ayrıca Naxācı *al-ḥāğib* olarak da bilinir ve alıcı İsrāfil Çavlı *sübaşı* (Hārūn ṭāḥ *ögä*’nin oğlu, ...rī Tažik’in oğlu [böyle okunur; Huart “...roūi Toqçiq?]) okuyuşuna sahiptir) arasında yapılan bir sözleşmedir. Mülkün dört sınırı şunlardır: Tawarlık’taki arazi ve (okunamıyor), Yahyā *inal al-Ḥāğib* ‘ordu teğmeni ve saray nazırı’ın arazisi (‘Uṭmān *kutlug ögä*’nin oğlu ‘ilahi olarak kutsanmış danışman), satıcıya ait arazinin yanındaki aynı mülk ve yine satıcıya ait bir başka mülk. Tanıklar şunlardır: Bābillig Ğağbı *xaylbaşı* ‘Bābilli Tabur Komutanı Ğağbı’, Sulaymān Bugra *sübaşı*, Muḥammad Dānişmandakları (olarak okunan?) (*al-ḥāğib*’ın oğlu, Balqāsım [olarak okunan?])’ın oğlu), Ḥusayn Baqrī, Mas‘ūd Togrıl *sübaşı* (böyle okunur; Huart Mas‘ūd Ta‘dīl okuyuşuna sahiptir), ‘Umar *inal* (‘Alī *al-ḥāğib*’ın oğlu), Fidā Muslim, ‘Umar *sübaşı*, Muḥammad Nāşih al-Dawlah, Çağrı *şalbaşı* ‘sal(?) Komutanı Çağrı’ (Muḥammad Sakhāw’ın oğlu [böyle hecelenir] ‘Muḥammad, Sakan(?)’), Ḥusayn *al-ḥāğib* (‘Alī *al-ḥāğib*’ın oğlu), ‘Uṭmān *bāk biçäk* ‘‘Uṭmān, Güçlü Bıçak’, ve Muḥammad *tamgaçı* (‘Alī *al-ḥāğib*’ın oğlu). ‘Umar (Naxācı Qāşib [Gronke III’e göre Naxācı *ḥāğib*]’ın oğlu) belgeyi imzalar. Huart sözleşmenin geçerliliğini onaylayan tanıklar için Türk yazısında üç ya da daha fazla satır belirtmiş fakat düzenlememiştir yine de satırlardan üçünün *mān* ‘ben’ ifadesiyle başladığını ve *tanuk (mān)* ‘(Ben) tanıgım’ ile bittiğini belirtmiştir.

Gronke I: Bu, davacı Ḥağğī *inal* (Pülād *sübaşı*’nın oğlu, Karaband *inal*’ın oğlu) ve davalı Hārūn (Tağçax’ın oğlu) arasındaki mülkiyet hakları anlaşmazlığına ilişkin 474/1082 (veya 494/1101)²² tarihli mahkeme kararıdır. Mülk, Rabul’da İshaq *ğallāb* adını taşıyan camiye bakmaktadır ve mülkün sınırları şunlardır: Yūsuf *inal*’ın arazisi, Sökmān *bāg* adını taşıyan sulama kanalı, Yūsuf *inal*’ın aynı arazisi ve (dört sınır) ana yol, Ğūbarz *inal*’ın arazisi ve the Azak olarak adlandırılan kanal. Davacı Ḥağğī *inal*’ın şahitleri: ‘Abd al-Ğalīl Çağrı *sübaşı* (Mūsā’nın oğlu, Amlük’un oğlu), Abu Bakr al-Silāḥī (Burāq’ın oğlu, Yarbā’nın oğlu), and Ğibrīl *witākbaşı* = *otagbaşı* (Mūsā’nın oğlu, Baqçār’ın oğlu). *şayx, qāđī*

²² Tarih biraz belirsizdir, öyle ki sadece ‘dört yüz ...īna ve dört’ okunabilir. Gronke bunu ‘474 (veya 494)’ olarak sunmuştur (1986, s. 481, 484). Her ne kadar +īna unsuru 20’den 90’a kadar herhangi bir on yıla eklenebilse de Gronke’nin 474/1082 tarihini tercih ediyorum çünkü Gronke belgede neyin gizlendiğine dair uzman görüşüne sahipti.

ve *imām* Abū Bakr Muḥammad (Abd al-Şamad'ın oğlu, İsmā'īl al-Buxārī'nin oğlu), Tafgaç Bugra Kara Khagan Abū 'Alī al-Ḥasan (Sulaymān Arslan Kara Khagan'ın oğlu, dönemin en büyük hükümdarı) ve Çağrı Tägin Abū Mūsā Hārūn (Tafgaç Bugra Kara Khagan'nın oğlu) tarafından atanan Yarket'in hâkimi bu davada yargıç olarak görev yapmış ve belgeyi imzalamıştır.

Gronke II: Bu, vasiyeti olmadan ölen Yahūd İkan Sübabaşı'nın (Sādīg-kaşī'nin oğlu [olarak okunan?], Kut Kaymış *sübaşı* al-Xirriğ'in oğlu), mülkünün çocuklarına dağıtımı ile ilgili olarak 503/1110 tarihli bir mahkeme kararnamesidir. Oğlu Yūsuf *otağbaşı*, kızı Haurā', kızı Maryam, oğlu Ni'matī (öldü ve çocuğu yok) ve oğlu Muḥammad'ın yanı sıra Yūsuf, 'Ā'īša, ve Fāṭima (merhum Haurā' and kocası İlyās'ın çocukları, Muḥammad'ın oğlu, Azīna'nın oğlu), and 'Ā'īša (daughter of deceased Muḥammad and his wife 'Āşurā, daughter of Mūsā). Mülkün dört sınırı şunlardır: *sultān*'in emriyle ordunun kullanması için ayrılan Yahūd İkan'ın bir bağı, Maryam ve Yūsuf kardeşlere ait olan arazi, ordu tarafından kullanılacak olan arazinin yanındaki Yūsuf, 'Ā'īša ve Fāṭima'ya ait olan arazi ve ordu tarafından kullanılacak olan bir başka arazi. Sözleşmeyi imzalayan tanıklar şunlardır: Abū Bakr (sp. Bū Bakr, Muḥammad al-Faqqār'ın oğlu), Ğamāl Muḥammad al-Mutafaqqih, Nūkar ('Umar [hâkim]'in oğlu, al-Ḥusayn'ın oğlu), 'Alī (*al-tāğir al-sakkāk*'ın oğlu 'çatal bıçak tüccarı) ve Aḥmad (Ğāzi'nin oğlu). Posgam ve diğer bölgelerin yargıçları olan *şayx*, *qāḍī* ve *imām* Abū Bakr Muḥammad ([okunamıyor]'un oğlu, 'Umar al-Samarqandī'nin oğlu) tarafından atanan 'Umar (al-Ḥusayn'ın oğlu, Abd al-Wahhāb'ın oğlu), bu davada yargıç olarak görev yapmış ve belgeyi imzalamıştır.

Gronke III: Bu, Yarkent Sınmaz'taki Yaḥyā *inal hāğib*'in adını taşıyan camiye bakan üç mülkün satışı için satıcı Tamgaçı [Naxāci için] *al-hāğib* (al-ḥusayn *al-ḥağğāğ*'ın oğlu, Nūş Tägin *ögä*'nin oğlu) ve alıcı İsrāfil Çaflı *sübaşı* (Hārūn *ögä*'nin oğlu, Şukrī Karluk'un oğlu) ile mülkler üzerindeki haklarından vazgeçen 'Umar, 'Uṭmān ve Nūrāsī (satıcının oğulları) arasında imzalanan 515/1121 tarihli sözleşmedir. Dört mülkün her birinin üç sınırı şunlardır: (1) bağ ve bahçelerin ilk sınırı ana yol, sonra satıcının mülkü, Mas'ūd Togrıl *sübaşı*'nın arazisi ve Azak (muhtemelen su kanalı); (2) mülkün ilk sınırı satıcının arazisi üzerindeki sulama kanalı, sonra alıcının arazisi, Almıla Batık ve Yakalık adı verilen sulama kanalı; ve (3) kavak ağacının, satıcının ilk ve ikinci sınırları satıcının bağı, Çimkāt adı verilen ve alıcının adını taşıyan camidir. Bu sözleşmenin ana metnini, Arap harfli Türkçe yazılmış 18 satırlık ve Türk harfleriyle yazılmış Türkçe 2 satırlık tanıkların kaydı takip eder. Tanıklar: Muḥammad *şarābdār xaylbaşı* 'Kupa Taşıyıcısı ve Tabur Komutanı Muḥammad' (İnal *bäg*'in oğlu), İlyās *xāşş hāğib* 'Özel kâhya İlyās', Aḥmad *tamgaçı* 'Uṭmān (Naxāci *hāğib*'in oğlu), Muḥammad *şarābdār xaylbaşı* Buga (Buka için), Şālīḥ *şarābdār* (Dānişmand'ın oğlu), Muḥammad, Mas'ūd Togrıl *sübaşı* (Hārūn *ögä*'nin oğlu), İbrāhim ve Mūsā (Muḥammad *sübaşı*'nın oğlu), Maḥmūd *inal* (İlyās *xāşş hāğib*'in oğlu), Oğul *xaylbaşı* (Yabgu *bäg*'in oğlu), Rasüldār, İmga (okunamıyor),²³ ve Maḥmūd

²³TT'deki bu iki satır için Gronke, James Hamilton (1986, s. 495, n. 340) tarafından kendisine sağlanan *pw 'šk' m'n r'swl t'r t'nwx 'ymx' x'nyp (or s'ryp) t'nwx = bu işkā mān Rasul-tar tanuq*

šarābdār (İshaq *xāşş xaylbaşı*'nin oğlu). Belgeyi imzalayan tanık 'Umar (Naxāči *hāğib*'in oğlu)'dır.

Gronke IV: Bu, 'İsā al-Baqqāl'ı (Muhammad *sübaşı*'nin oğlu) Muhammad ve Abū'l-Qāsim (merhum Tärkän Yūsuf *otagbaşı*'nin 'Çadır Komutanı Yūsuf, haşmetli' küçük oğulları, Yahūd İkn *sübaşı*'nin oğlu) üzerine vasi olarak atayan 518/1124-25 tarihli mahkeme kararıdır. *Šayx, qāđi, sayyid* ve *imām* Abū'l-Riđā' (Abū'l-Qāsim'in) tarafından atanan Posgam'ın ve ilçelerinin Aħmad (al-Ĥusayn'ın oğlu, Yılmaz'ın oğlu) adlı yargıcı bu davada yargıçlık yapmış ve belgeyi imzalamıştır.

Gronke V: Bu, Yarkent'in Sınmas köyünün Aru bağ Yam civarında 'Alī *al-hāğib* adlı kanalın yakınında Muhammad Hāsim *bāğ* (okunamıyor) adlı camiye bakan arazinin satışı için satıcılar Yūsuf ile 'Umar (Rabī' al-Arabī 'Rabī''nin oğlu, Arab') ve alıcılar Muhammad, Mūsā ile Yahyā (erkek kardeşler) arasında imzalanan 529/1135 tarihli sözleşmedir. Mülkün dört sınırı şunlardır: Türkçede "saman" olarak adlandırılan çalılıkların olduğu arazi, büyük sulama kanalı, *luguluk* arazisi ('*lugu* olan bir yer'), ve ana yol. Tanıklar şunlardır: 'Alī İskmān *xaylbaşı* (Mikā'til *al-xāğib* [aynen böyle!]'in oğlu), 'İsā ve İbrāhim *tamgaçı* (Abū Bakr *ārdām xaylbaşı*'nin oğlu 'Tabur Komutanı Abū Bakr, mert'), Muhammad *mal* (Muhammad *mal*'in oğlu), Yūsuf *tamgaçı* (Hārūn *ārdām xaylbaşı*'nin oğlu), Yūsuf *tamgaçı* (Aħmad *xaylbaşı*'nin oğlu), 'Alī Čaflı *bāğ* (İsrāfil *ögä*'nin oğlu), 'Umar Čaflı *xaylbaşı* ve onun küçük kardeşi 'Alī (okunamıyor) (Yūsuf Xuymış'in oğlu), Yūsuf ('Umar Čaflı'nın oğlu), Ĥusayn *tamgaçı* (Bū Bakr *inanč xaylbaşı*'nin küçük kardeşi 'Çadır Komutanı Bū Bakr, güvenilir), Bugra *xaylbaşı* (Bugra *bāğ*'in oğlu) ve İbrāhim *tamgaçı* (önceki İbrāhim *tamgaçı* ile aynı kişi değildir, Abū Bakr *ārdām xaylbaşı*'nin oğlu). Sözleşmeyi imzalayan tanıklar şunlardır: 'Abd al-Salām ve Ğamāl al-Dīn (Abū Bakr al-Bayyā''nin oğlu), 'Alī Amhar Abdal (Xalīl Abā 'Abbāsī'nin oğlu), Muhammad (al-Ĥusayn'ın oğlu), Muhammad V...tur (olarak okunan?), Muhammad Pali... (olarak okunan?), Muhammad (al-Ĥusayn 'tüccar'ın oğlu) ve 'Umar (Muhammad al-...bādī'nin oğlu). Abū'l-Qāsim (Salar ...*başı*'nin oğlu) yazıcıdır. Bunlardan, 'Alī Amhar Abdal TA olarak imzalamıştır ve Muhammad V...tur (olarak?) ve Muhammad Pali... (olarak okunan?) her ikisi de TT olarak imzalamıştır.

Bu grubun belgeleri arasındaki bağlantılar aşağıdaki gibidir: despite their variant spellings and readings, the seller Muhammad *hāğib* (son of Ĥusayn *hağğāğ*, same as property owner Ĥağğāğī *hāğib*) (Erdal VI), buyer Muhammad (son of al-Ĥasan [for al-Ĥusayn] al-Amir *al-hağğāğ*), also known as Naxāči *al-hāğib* (so read) (Huart II), seller Muhammad (son of al-Ĥasan [for Ĥusayn] *al-hağğāğ kutlug*, son of [Nüş Tägin] *ögä*), also known as Naxāči *al-hāğib* (Huart III), and seller Tamgaçı [for Naxāči] *al-hāğib* (son of al-Ĥusayn *al-hağğāğ*, son of Nüş Tägin *ögä*) (Gronke III); the sons of Muhammad *Hāğib*, also known as Naxāči *al-hāğib*:

imga qanıp (veya *sarıp*) *tanuq* okumasına sahiptir. Kendi adıma, ikinci ismin ilk harfinin üzerinde geçici olarak bir nokta görüyorum ve bunun *hağib* için *q'çyp* veya muhtemelen Arapça *xarāb* 'mahvolmuş, bozulmuş' anlamına gelen *q'r'p* = *karab* veya muhtemelen Arapça *harif* 'ortak' anlamına gelen *q'ryp* = *karıp* olarak okunabileceğini düşünüyorum..

‘Umar, ‘Utmān and Nūrāsī (sons of the seller) (Gronke III), witnesses ‘Umar, ‘Utmān, Sübaşı [for Nūrāsī] (Erdal VI), ‘Umar (son of Naxācı Qāşib [=Naxācı *al-ḥāğib*]) (Huart III) and Ahmad *tamgaçı* ‘Utmān (son of Naxācı *ḥāğib*) (Gronke III); İsrāfīl Čavlı *sübaşı* (son of Hārūn *tāḥ ögä*, son of ...rī Tażik = Hārūn *ögä*, son of Şukrī Karluk) and his brother Mas‘ūd Togrıl *sübaşı* (Erdal VI, Huart II, III, Gronke III); Yūsuf *otagbaşı* (son of Yahūd İkän *sübaşı*) (Erdal V, Gronke II, IV); the “sisters” Maryam and ‘Ā’iša, as well as the seller Fāţıma (daughter of Ḥaurā’) (Huart I, Gronke II); Hasan *al-tāğır al-sakkāk* ‘hasan, the cutlery merchant’ (Huart I) and witness ‘Alī (son of *al-tāğır al-sakkāk* ‘the cutlery merchant’ [probably the same Ḥasan]) (Gronke II); father of witnesses and of an appointed guardian Muḥammad *sübaşı* (Gronke III, IV); and father of three witnesses ‘Alī *al-ḥāğib* (Huart III) and name of canal ‘Alī *al-ḥāğib* (Gronke V).

Erdal I-V ve bu grup arasındaki ara bağlantılar: the buyer İşhaq *ğallāb* (Erdal I, II, IV, mosque named after İşhaq *ğallāb* in Gronke I, and probably the buyer İşhaq Mullah al-Gayīn [reading?] in Huart I); property owner Bugra *ögä* (Erdal I, Huart I); property owner Yūsuf *inal* (Erdal IV, Gronke I); property owner and father of a witness Bugra *bäg* (Erdal I, Gronke V); the witness and father of a witness Da‘ūd (Erdal IV, Huart I); and probably the witness Abū Bakr (sp. Bubakır in Erdal V, Bū Bakr in Gronke II). The names İşhaq *ğallāb* and Yūsuf *inal* provide links between Gronke I and the other documents, along with place names shared between the two: property by the *botk* (for *batk*) ‘pond’ of Sökmän *bäg* in Erdal IV, the estate of Sökmän *bäg* in Huart I, and the irrigation canal named after Sökmän *bäg* in Gronke I; and the irrigation canal called Azak in Gronke I and Gronke III. One should be cautious about matching the Tağçax who is father of the defendant Hārūn in Gronke I with the Hārūn *tāḥ ögä* in Huart III and Gronke III.

Dolayısıyla, bu belgeleri birbirine bağlayan hem kişi hem de yer adları, bunların 11.-12. yüzyıllarda Yarkent vilayetinde muhtemelen bir şekilde ilişkili olan ve önemli ticarî çıkarları paylaşılan birkaç önde gelen ailenin arşivlerine ait olduğunu göstermektedir.

Türkleştirme

Yarkent İran nüfusunun Türkleşmesi konusu, bu şehrin eski tarihi hakkında bilinen çok az şeyle başlamalıdır.²⁴ Han döneminde (yaklaşık MÖ 200–MS 200), antik Yarkent, İran nüfusunun etnik adı olan *Saku ~ *Saka’yı temsil eden So-chü krallığı olarak biliniyordu. Hintli (veya Tokharlı) keşiş Jñānagupta 557’de buradan geçmiş ve Yarkent hükümdarının Mahāyāna mezhebine mensup bir Budist olduğunu ve sarayında çok sayıda Budist sutrası bulunduğunu kaydetmiştir. Bu durum, Çinli hacı Hsüen Tsang tarafından 644’teki yolculuğu sırasında doğrulanmıştır. T’ang hanedanının yıllıklarında (yaklaşık 610’lar-920’ler) Yarkent hakkındaki kısa bir notta, buradaki yazının ‘Hint’, yani büyük

²⁴ Pelliot’un 1963’teki Yarkand makalesine bakınız.

olasılıkla Brahmi alfabesiyle yazılmış Sanskritçe olduğu belirtilmiştir. 8. yüzyılda Hotan'da olduğu gibi İran Saka dilinin burada da yazı dili olup olmadığını kesin olarak bilmiyoruz çünkü basitçe Avrupa'nın “yabancı şeytanları” 20. yüzyılın başlarındaki seferleri sırasında Yarkent'e hiç ilgi göstermemişlerdir. İlginç bir şekilde, daha önce burada başka bir tür “yabancı şeytanın” bulunduğunu biliyoruz. 16. yüzyıl tarihçisi Mirzā Muḥammad Haydar, Kaşgar Emirlerinin 15. yüzyılda Yarkent harabelerinde bir dizi hazine avı gerçekleştirdiğini kaydetmiştir.²⁵ Her halükârda, 700 ile 1000 yılları arasındaki dönemde dair kesin belge eksikliğine rağmen, Yarkent'in Karahanlılara tabi olduğu sırada nüfus olarak Saka İranlı ve kültür olarak da Budist olduğunu cehaletten beslenen güvenle söyleyebiliriz.

Karahanlıların Yarkent üzerindeki hakimiyetine dair elimizdeki en erken kanıt, 1005/1006'da Karahanlı hükümdarı Yūsuf Kadir Han'ı “Hotan hükümdarı” olarak adlandıran ‘Utbi tarafından ve daha sonra bu bölgenin kendi saltanatı sırasında fethedildiğini doğrulayan İbnü'l-Esîr tarafından (ö. 1032) sağlanmaktadır. Bu verilerden, Kaşgar ile Hotan arasındaki toprakların Yarkent de dahil olmak üzere yaklaşık 1000 yılından itibaren Karahanlıların kontrolünde olduğu sonucunu kesinlikle çıkarabiliriz. Birkaç sikke 1013 yılından itibaren Yarkent eyaletinde bir Karahanlı valisi olduğunu kanıtlamaktadır ve Yarkent belgeleri de benzer şekilde 11. yüzyıldaki Karahanlı yönetimini yansıtmaktadır.²⁶ Bu durum hem Türkleşme hem de İslamlaşma için zemin hazırlamıştır.

Yarkent belgelerinde İran nüfusunun Türkleştiğine ilişkin sunulan kanıtlar ikna edicidir. En dikkat çekici veri, bir davanın veya bir sözleşmenin sonuçlandırılmasının ardından mahkemede düzenlenen Arapça resmî belgelerde yer alan bir ifadeden oluşmaktadır. Dört Arapça belge (Huart I, III, Gronke III, V), ilgili taraflara “bildikleri ve anladıkları bir dilde (bi-lisân ‘arafūhu ve fahimūhu)” okunduklarına dair açık bir ifade içermektedir.²⁷ Türkçenin kastedildiği varsayımı doğrulanabilir. Bu ifadeyi içeren Arapça belgelerden biri (Gronke III), Sınmas köyündeki üç mülkün satıcı Tamgaçı [Naxāci için] *al-ḥāğib* (el-Ḥüseyn *el-ḥāğğāğ*'ın oğlu) tarafından alıcı İsrāfil Çavlı *sūbaşî*'ya (Hārūn *ögā*'nin oğlu) satışına ilişkin 515/1121 tarihli bir sözleşmedir. 515/1121 tarihli, Arap harfli (Erdal VI) Türkçe belge, satıcı Muḥammad *ḥāğib* (Husayn *ḥāğğāğ*'ın oğlu Naxāci *al-ḥāğib* olarak da bilinir) tarafından Sınmas'ta bir arsanın alıcı İsrāfil Çavlı *sūbaşî*'ya satışına ilişkin resmi bir sözleşmenin kısaltılmış halidir ve Gronke III ile isim ve diğer özellikleri paylaşmaktadır. Erdal VI'yı bizzat imzalayan satıcı Muḥammad *Hāğib*, Gronke III'ün satıcı Tamgaçı [Naxāci için] *al-ḥāğib* ile tartışmasız aynı olduğundan, bu adamın açıkça Türkçeyi “bildiği ve anladığı” sonucuna varabiliriz. Ve tüm bu tapular, birkaç önde gelen Yarkent

²⁵ Elias & Ross 1898, s. 257-296.

²⁶ Barthold 1968, s. 281.

²⁷ Gronke V, satır 18 (1986, s. 458, 471, 504). Gronke'nin işaret ettiği gibi, Semerkant'ta bir hastanenin kurulmasına ilişkin düzenlenen vakıf belgesinde de benzer bir ifade bulunmaktadır. 458/1065-6 tarihli bu belge, dindarlığıyla ünlü Batı Karahanlı hükümdarı Abū İshāq İbrāhīm b. Naşr Tamgaç Bugra Karakhan (1046/7? - 1068?) döneminde düzenlenmiştir; bkz. Khadr ve Cahen 1967, s. 320, 323; Barthold 1968, s. 311-314.

ailesinin kişisel arşivlerini oluşturduğu için içlerinden birinin adını Türkçe olarak imzalamış olması, en azından bu ailelerin Türkçe konuştuklarını doğrulamaktadır.

Yarkent'in Türkleşmesinin Karahanlıların fethinden hemen sonra gerçekleştiğine dair bir gösterge de Arapça belgelerin üçünde (Huart II, III, Gronke V) mülklerle ilgili açıklamalara yansımıştır. Mülk sınırlarını tanımlarken "Türkçede filanca denilen" ifadesini kullanırlar; örneğin, "Yarkent mahallesinin yakınında Türkçede 'Altınkı Sınmas' olarak adlandırılan bir bağ (*al-turkiyya altınkı sınmas*)" (Huart II; Huart III ve Gronke V'deki benzer ifadeler). Bu, o zamanlar genel kabul görmüş kullanımın bir parçası olması gerekmeyen dolayısıyla Türk adlarının belirtilmesi gerekmeyen İran'a özgü yer, mekân ve mülk adlarının, Türk adlarıyla değiştirilmesi veya değiştirilme sürecini yansıtmaktadır. Elbette, Yarkent²⁸ ve Posgam şehir adları ve Rabul köy adı gibi bazı İranî veya yerel isimler değiştirilmemiştir. Gerçekten de Altınkı Sınmas'ın 'Aşağı Sınmas' adının varlığı, belki de buranın gelen Türk nüfusu için yeni bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir.²⁹

Bu gelen Türkçe konuşanların belirli etnik kimliğine dair tek gösterge Yarkent'teki ilk nesil Karahanlıların adlarında görülür. Nitekim Arapça belgelerden birinde arazinin alıcısı Şukrî Karluk'un (Gronke III) oğlu Hârûn *ögä*'nin oğlu İsrâfil Çavlı *sübaşı* olarak tanımlanmaktadır. Şukrî Karluk'un bu adı aynı zamanda alıcı İsrâfil Çavlı *sübaşı*, Hârûn *tâh ögä*'nin oğlu, ...rî Tażik'in (böyle okunan) oğlu İsrâfil Çavlı *sübaşı* ile ilgili bir belgede de geçmektedir (Huart III). Burada Tażik³⁰ kelimesi diğer belgedeki Karluk kelimesinin karşılığı olarak görünmektedir ve ayrıca tanığın ismi 'Alî Tażik' 'Alî, Tażik' (Erdal I, IV) olarak geçmektedir. 10. 11. yüzyıllarda Yarkent'te Tażik kelimesi Farslılara atıfta bulunması gerekli değildi ve muhtemelen hiçbir zaman Arapları ifade etmiyordu. Belgelerden biri (Gronke V) aslında Arap kelimesini bir etnonim olarak kullanmaktadır (Yûsuf ve Ömer, Rabî' al-Arabî'nin oğulları "Arap"), bu da Tażik'in bu şekilde kullanılmasını olası kılmamaktadır. Dahası Hotan'daki Saka İranlılarının kullanımında Tażik kelimesinin Farslılar yerine Karahanlıları, yani onların batısındaki Türk Müslümanlarını belirttiğine dair açık kanıtlara sahibiz.³¹

²⁸ Bu isim, belgelerde Yarkanda (Huart I, Gronke I) olarak yani Hotan Saka dilindeki *kantha* 'şehir' anlamındaki unsurla yazılmıştır. Ancak bu tek veri Ş. Tekin'in (1979-1980, s. 874- 875) vardığı sonucu doğrulamamaktadır: 'nüfusunun çoğunlukla Hotanlı olduğu varsayılabilir'. Aksine, nüfusa Yarkentli idi ve fetihden önceki dili büyük olasılıkla Hotan Saka diliyle ilişkiliydi (ayrıca bkz. not 36).

²⁹ Türkçede *altınkı* 'aşağıda bulunan' anlamına gelirken, Sınmas *sın-* 'kırılmak' fiili ve geniş zaman olumsuz eki *-mas*, yani 'Kırılmaz'dan oluşur.

³⁰ Huart basılı Arap harfli metninde *tqğq*, çevirisinde ise "Toqçiq" yazmıştır (Huart 1914, s. 622, 624). Huart'ın -t- (iki noktalı) yerine -q-'yu (iki noktalı) yanlış okuduğunu varsayıyorum; "Tatçik" sözü için ortaya çıkan *ttğq* (eğer doğruysa) ya kelimenin *tat* 'yabancı, İranlı' artı küçültme eki *+çik* olarak yanlış bir etimolojisi ya da Tażik'in telaffuz yazımı olabilir. Her durumda ne 'Toqçiq' ne de 'Tatçik' Tażik'in tuhaf veya yanlış okunmuş bir biçimi olmaktan başka bir şekilde açıklanamaz.

³¹ Bailey (1964, s. 17-26) tarafından yayınlanan Hotan belgesi P5538a 970 yılına aittir (Pulleyblank 1954, s. 92). Bu belge Kaşgar'a ve Çağrı Tägin ile Tsun Hien adındaki Tażik (*ttasikā*) önderliğindeki kuvvetlerine karşı yapılan bir Hotan askerî harekâtıyla ilgilidir.

Burada Tażık'in Karluk'la denklemleri, Karahanlılar döneminde Yarkent'e yerleşen Türkçe konuşan halkın Karluk olduğunu ve Karluk Türkçesini konuştuklarını kuvvetle düşündürmektedir. Karlukların Karahanlıların oluşumuna katkılarından dolayı bu bölgenin modern lehçelerini Türk dillerinin Karluk grubuna ait olarak tanımlamanın mümkün olduğu hatırlanabilir.

İslamlaşma

Yarkent'in İslamlaşmasının izini bu belgeler üzerinden izini sürmenin en önemli yolu, 250'ye yakın kişi isimlerinden oluşan kaynaktır.³² Bunlar, belgeler arasındaki bağlantıları kurmamızı sağlamakta ve ayrıca etnik ve dini kimliğe ilişkin veriler sağlamaktadır. Bu yaklaşım, İslam dünyasının başka yerlerinde bu süreçle ilgili çalışmalarda birkaç kez başarılı bir şekilde kullanılmıştır.³³ Bu prosedürde, adı Arapça kelimelerden veya Arapça kelimelere ek olarak bazı Arapça olmayan bileşenlerden oluşan bir kişinin Müslüman olduğu ve adı sadece Türkçe veya "İrani" kelimelerden oluşan bir kişinin gayrimüslim olduğu varsayımı yapılmaktadır. Yarkent belgelerinde kayıtlı olan kişilerin birkaçı dışında hepsi iyi bilinen Arapça veya Sami adlara sahiptir. Bu adların çoğunluğu, 1080-1135 yıllarında belgelerin yazıldığı dönemde hayatta olan müdürlere, tanıklara ve mal sahiplerine aittir. Bununla birlikte, önceki nesillerin üyeleri de 'X, Y'nin oğlu, Z'nin oğlu' formülüyle anılır. Bu eski adların bazılarının gayrimüslim adı olması elbette bu soruya dair en önemli kanıtı oluşturmaktadır.³⁴ Bu isimlerin çözümlenmesinde üç sorunla karşılaşmaktadır. Birincisi, belgelerde adı geçen müdürlerin, tanıkların ve mal sahiplerinin yaşlarını bilmiyoruz, bunun dışında belgelerin kaydedildiği sırada hemen hemen

Belgede şu ifade yer almaktadır: "Orada [yani Kaşgar'da] Tażıklar arasındaki kötü düşmanımız Tażık Tsun Hien öldü." (Bailey 1964, s. 19). Bailey, Tażık sözünün Arapları kastettiğini anlamış ve 757'de Çin imparatoruna hizmet eden Arap paralı askerleri hatırlamasına rağmen (1964, s. 20), 10. yüzyılın sonlarında böyle bir atıf kronolojik olarak hatalı olurdu. Tunhuang'daki Çin yazılarında bu dönemde Hotan Kralı'nın üç oğlunun adı bulunmaktadır; bunlardan Tsun-hien, Hotan metinlerinde Prens Tcūm-hye:nā, P5538a belgesindeki "Tażık Tsun Hien" olarak bilinir. (bkz. Hamilton 1984, s. 48-49). Bu oğullardan ikisinin annesi Çinli, "Tażık Tsun Hien"ın annesi ise Karahanlıdır (Kumamoto 1986, s. 231). Dolayısıyla, ismindeki Tażık ögesi, soyağacının özellikle Karahanlı (ve çıkarım yoluyla Karluk) unsurunu ve genel olarak kimliğinin Müslüman tarafını vurgulayan bir etiket olarak anlaşılabilir. Bir başka Çin belgesinde "Batı'ya bakan bir Prens, Hotan'a saldırmaları için Tażık birliklerine önderlik etti." (Hamilton 1984a, s. 49, n7) ifadesi geçmektedir, bu da kesinlikle Hotan ile olan uzun savaşlarında Çağrı Tāgin önderliğindeki Karahanlılarla işbirliği yapan bu "Tażık Tsun Hien"e atıfta bulunmaktadır. Tażık adının tarihi ve Arapçadan Partçaya, Soğdçadan Türkçeye geçişi için Barthold 1934, Lazard 1992 ve Sundermann 1993'e bakınız.

³² Bu belgelerdeki Arapça isimlerle ilgili uzman yardımları için Liliana Elverskog ve Mandy McClure'a teşekkür ederim.

³³ Bkz. Bulliet 1971, 1972, 1973; Hartmann 1974; Roemer 1983.

³⁴ Erdal ayrıca gayrimüslim ve Müslüman isimlerinin birlikte kullanımının bu bölgenin 11. yüzyılda devam eden İslamlaşmasını yansıtaacağını anlamış (1984, s. 276-277) ve 1043 yılında Karahanlı devletinin doğu kesiminde İslam'a geçişi belgeleyen bir kaynaktan alıntı yapan Huart'a atıfta bulunmuştur (1914, s. 609).

tamamının yetişkin olduğunu biliyoruz. İlgili bireylerin yaşları olmadan, böylesine sınırlı malzemede bir neslin ortalama uzunluğunu güvenle tespit etme imkânımız yoktur ve kaba tahminlerle yetinmek zorundayız. Bir neslin uzunluğuna ilişkin tipik tahminler 20 ila 30 yıl arasında değiştiğinden, tarihli belgelerden önceki dönemi (1080-1135) analiz etmek için 25 yılı bir uzlaşma olarak seçtim. Her durumda, bu uzunluklardan birinin veya diğerinin seçilmesi, bu sürecin göreceli aşamalarıyla ilgili sonuçları etkilemez. Her durumda, bu uzunluklardan birinin veya diğerinin seçimi, bu sürecin göreceli aşamalarıyla ilgili sonuçları etkilemez.

İkinci bir sorun, tarihli belgelerin en az iki kuşağı kapsayan bir döneme yayılması ve bu nedenle adların herhangi bir kuşak içinde gruplandırılmasını zorlaştırmasıdır. Dahası, belgeler, aralarında boşluklar bulunan belirli tarihler etrafında kümelenmektedir. Bu faktörler değiştirilemeyeceği için tarihli belgeleri 1110-1135 tarihli yedi belgeden oluşan en yeni grup ve 1080-1101 tarihli yedi belgeden oluşan bir sonraki en yeni grup olmak üzere iki gruba ayırmayı seçtim.³⁵ 1110-1135 tarihli yer alan müdür ve tanık isimlerini beşinci nesil, 1080-1101 tarihli bir sonraki en yeni gruptakileri ise dördüncü nesil olarak etiketledim. Uzunluğu 25 yıllık kuşaklar halinde hesaplamak bizi 1080'den geriye doğru üçüncü kuşak olan 1055-1080'e, ikinci kuşak olan 1030-1055'e ve son olarak da Yarkent'teki Karahanlı Müslüman Türklerin ilk kuşağı olan 1005-1030 yıllarına götürüyor. Benim herhangi bir kastım olmaksızın, 1005 yılı, bu bölgenin 1000'li yıllarda fethine ilişkin tarihsel kanıtlarla yakın bir uyum içindedir.

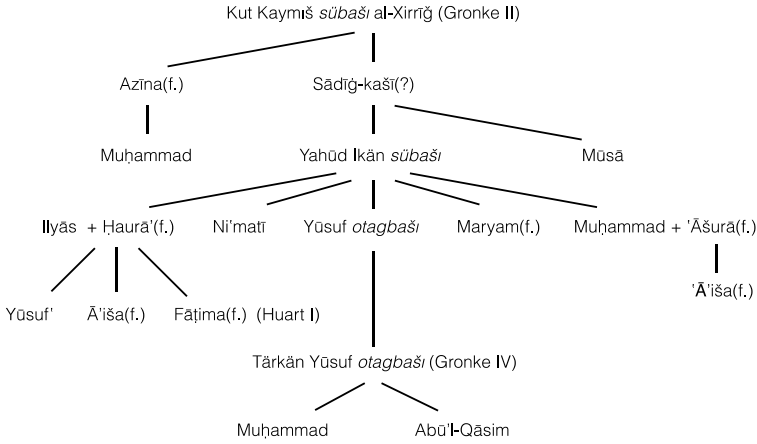
Son olarak, bu isimlerin Müslüman ve Türk olmayan unsurlarını, Hotan'ın Saka diliyle bağlantısı şöyle dursun, İranlı olarak kesin bir şekilde tanımlayamadığımı kabul etmeliyim. Yarkent'in Türkçeden önceki dilinden yazılar olmadığı için ve bu isimlerin Hotan'dakilerle karşılaştırılması herhangi bir eşleşme sağlamadığından, bu adları en genel anlamda "İranî" olarak adlandırıyorum. Açık olmak gerekirse, benim "İranlı" tanımım ya Türk öncesi ve Müslüman öncesi ya da Türk ve Müslüman olmayan olarak anlaşılmalıdır.³⁶

Yarkent belgeleri, Yarkent'teki bir Karahanlı Türk ailesinin beş nesline dair tümü hakkında eşsiz kanıtlar sunmaktadır. 1110 tarihli Arapça belgelerden biri (Gronke II), vasiyetsiz ölen Yahūd İkan *sübaşı*'nın (Sādīg-kaşı [olarak okunan?]'nin oğlu, Kut Kaymış *sübaşı*'nin oğlu al-Xirriğ) mal varlığının bir kısmının mahkeme tarafından hayatta kalanlara dağıtılmasını gerektiren vasiyetnamedir. Ayrıca bu

³⁵ 1110-1135 tarihli belgeler: 1110 (Gronke II), 1112 (Huart II), 1114 (Huart III), 1121 (Erdal VI, Gronke III), 1124-25 (Gronke IV) ve 1135 (Gronke V); 1080-1101 tarihli belgeler: 1080 (Erdal I), 1090 (Erdal IV), 1096 (Huart I), 1082 veya 1101 (Gronke I); ve tarihsiz olanlar (Erdal II, III, V).

³⁶ Dr. Ronald Emmerick, benim için bu tür isimlerin bir listesini inceleme nezaketini gösterdi ve şu sonuca vardı: "İsimlerinizin birçoğunun İranî olabileceğine katılıyorum, ancak bunların hiçbirinin tanıklanmış olduğunu görmedim. Karaband adı, eğer ilk sesli harf uzun olabilirse, İranî bir kelime için en olası aday gibi görünüyor ... Azina bir kadın ismi olarak iyi görünüyor ama yine bulamadım... Tabii ki Yarkent'te konuşulan Saka dilinin türü muhtemelen Hotan'da konuşulandan çok farklıydı ki bu bizim iyi bildiğimiz tek türdür." (12.11.1997 tarihli mektup).

aileye ilişkin iki belge daha bulunmaktadır: (Huart I/1096 [Yahūd İkân'ın kızı Meryem] ve Gronke IV/1124-25 [Yahūd İkân'ın oğlu Yūsuf]). Gronke II'ye göre, Yahūd İkân 1110'dan önce veya 1110'da ölmüştür ve o zamana kadar beş çocuğundan üçü (Haura', Muḥammad ve Ni'matī) çoktan ölmüş, bu da babalarının sağlığında bile yaşlı olduklarını göstermektedir. Yahūd İkân'ın bu uzun yaşamından, kesinlikle üçüncü neslin 1055-1080 yılları arasında başladığı sonucunu çıkarabiliriz. Buna göre beş çocuğunun yaşamlarının büyük bir bölümünü (Huart I/1096'da Meryem'e dikkat edin) ve kesinlikle üçünün ölümünü 1080-1101'in dördüncü neslin içine yerleştirebiliriz. Sonuç olarak, dördüncü çocuğun ölümü (Gronke IV'te Yūsuf) ve torunlarının faaliyetleri, 1110-1135 yılları arasındaki beşinci nesle (Huart I, Gronke II, IV) yerleştirilebilir. Bu sıralamayla Yahūd İkân'ın babası Sādīg-kašī 1030-1055 ikinci kuşaktan, dedesi Kut Kaymıŝ *sūbaŝı* al-Xirrīg ise 1005-1030 arasındaki birinci kuşaktadır. Bu ailenin beş nesli bir soy ağacı olarak sunulabilir:

Şekil 1. Beş Kuşağın Soy Ağacı

Bu durumda bu bir dizi belge, bize en azından kesin olarak bir tane bir nesil (1005-1030)adı, yani bu ailenin atası olan Kut Kaymıŝ *sūbaŝı* al-Xirrīg'in adını verir. Kut Kaymıŝ ismi Türkçe *kut* 'ilahi karizma, ilahi nimet' ve *kay-* 'saygı göstermek, huşu içinde olmak' ve apaçık *-mıŝ* ekinden oluşurken *sūbaŝı* unvanı Türkçe *sū* 'ordu' ve *baŝ* 'kafa, lider' ve 3 kişi iyelik eki *+ı*'dan oluşur. Bununla birlikte, 'İyi Eğitilmiş' (modern anlamda 'mezun') anlamına gelen *laqab* al-Xirrīg kesinlikle Arapçadır. Özel adın kendisinde Müslüman bir unsur bulunmadığından, el-Xirrīg'nin Gronke II'nin kâtibi tarafından geçmişe dönük olarak eklendiğini ve bunun Bāk Tüzün 'İyi Eğitilmiş' veya 'Çok Aydınlanmış' gibi Türkçe bir tanımlayıcı ismin çevirisi olduğunu varsayıyorum. El-Xirrīg'i Erdal I ve IV'teki mülk satıcılarının babası Bāk Tüzün ile eşleştirecek kadar ileri gitmiyorum, çünkü *laqab*'ı farklı okumak (örneğin, T. *tarxan* için *xarağ* "vergi memuru" olarak) mümkündür. Yine de bu ismin taşıyıcısının Müslüman olmadığı sonucuna varabiliriz.

Gronke I'in mahkeme kararının 474/1082 veya 494/1101 (bkz. not 22) tarihli olup olmadığına bakılmaksızın, bu belgedeki davacı, davalı ve tanıklar 1080-1101'in dördüncü nesline ait olmalıdır. Ancak belgede verilen ata isimleri bu atamanın sorgulanmasına imkân tanımaktadır: Davacı Hağğī *mal*, Karaband *mal*'in³⁷ oğlu Pülād *sübaşı*'nın oğludur; davalı Hārūn, Tağçax'ın (babası belirtilmeyen) oğludur; tanık 'Abd al-alīl Çağrı *sübaşı*, Amlük oğlu Mūsā'nın oğludur; tanık Ebu Bekir es-Silahī, Yarbā oğlu Burak'ın oğludur; Tanık Hibril ise Bakcar oğlu Mūsā'nın oğludur. Her iki durumda da dedelerin isimleri Türkçe ve Müslüman değildir: Karaband, Amlük, Yarbā ve Baqçar. Hatta üç babanın isimleri bile Türk ve Müslüman değildir: Pülād, Tağçax ve Burāq. Gronke I için 1082 tarihi kabul edilirse bu tarih bizi müdürler için üçüncü kuşağın (1055-1080), babalar için ikinci kuşağın (1030-1055), dedeler için birinci kuşağın (1005-1030) hemen kıyasına getirecektir. Bununla birlikte, tedbir amacıyla, dedelerin isimleri ikinci kuşağa, babaların isimleri ise üçüncü kuşağa verilmiştir.

Bunlara ek olarak 1110 tarihli Gronke II'de üç adet ikinci kuşak ismi yer almaktadır: **Sādīg-kaşı** (Yahūd İkan'ın babası [üçüncü kuşak]), **Azīna** (Yahud İkan'ın kızı Haurā'nın kocası İlyas'ın babası [dördüncü kuşak] Muḥammad'ın [üçüncü kuşak] annesi(?)) ve **Yılmaz** (Gronke II, IV'te hakimler Ahmed ve Ömer'in babası olan el-Ḥusayn'ın babası). Sādīg-kaşı'nın (Gronke II'de Yahūd İkan'ın babası) belirsiz bir şekilde yazılmış adı, belirsiz bir kelimenin ve muhtemelen Türkçedeki *kaş* 'sadak' + ı 3. teklik iyelik ekinin bir karışımı olarak yorumlanabilir ancak 'Sādīg'in Sadak'ı gibi bir isim pek mantıklı olmayacaktır. Birinci bileşen için okuma olasılıklarından (*sādīg*, *sādīx*, *sāz-īg*, *sāz-īx*, *sādī*) hiçbirinin Arapçada bir anlamı yoktur ve hiçbirini *kaş*'yi hiçbir şekilde açıklığa kavuşturamaz. Azīna adının tespiti yapılamaz, bu nedenle Türk ve Müslüman olmadığı kabul edilebilir. Yılmaz'a gelince bu, *yıl-* 'korkmak, yılmak' ve olumsuz geniş zaman eki *-maz*'dan oluşan bir Türkçe isimdir, yani 'Yılmaz'.³⁸ Emin olmak için, aynı adam Gronke IV'te Abd al-Wahhāb olarak tanımlanmıştır, bu nedenle bu Türk'ün ya alternatif bir Müslüman adı vardı ya da bu ad Gronke IV'ün kâtibi tarafından verilmiştir.

Bu nedenle, anlaşılması güç olan Sādīg-kaşı hariç, birinci ve ikinci kuşak adların (1005-1030, 1030-1055) sekizinin tamamı gayrimüslimdir ve sadece birinin Türkçe bir etimolojisi vardır, dolayısıyla geri kalanlar "İrani" olarak etiketlenebilir. Bu bireylerin en azından bazılarının önceki birinci kuşağın üyeleri olması muhtemeldir, ancak kanıtlanamaz.

³⁷ Gronke, Qarā-band adının Qarā-yund olarak da okunabileceğini, çünkü ikinci unsurun ilk harfinde nokta bulunmadığını belirtmiştir (1986, s. 481, n266) ve bunu tıpkıbasımda doğrulayamıyorum. Ancak, eğer öyleyse, ikinci okunuşu Türkçe kara yund 'saf(-belirli cins) at' olarak yorumlayabiliriz (Clouston 1972, s. 946).

³⁸ *Yıl-* fiili nadirdir, Gülistān'da *yıldur-* 'korkutmak' (Bodrogligeti 1969, s. 441), Ebū Hayyān'da yaldı 'korktu' (yıldı sözünün yanlış seslendirilmesi; Caferoğlu 1931, s. 97 ve 118), Türkçe *yıl-* 'korkmak, dehşete düşmek' ve türevleri *yılgin* 'korkmuş, yılgin, ürkmüş', yıllık 'eğrilmiş, bükülmüş' ürkmüş, yılgin, korkmuş' ve *yılmaz* 'cesur, korkusuz' (Redhouse 1968, s. 1257 ve 1258) ve diğer bazı modern lehçelerde görülür.

Üçüncü kuşaktaki (1055-1080) 35 isimden sadece 19'u Müslümandır (Ahmad [okunamıyor], I. Hüseyin, Nūrī, İsmā'īl, Muḥammad ed-Dallāl, Davud, 'Uṭmān, Ahmad Walāy, Muḥammad al-Tabarī, Mūsā I, Mūsā II [muhtemelen öncekiyle aynı], Abd al-Hamad [Hâkim Ebû Bekir Muḥammad'ın babası, muhtemelen ilgisiz], Sadık *el-hâğib*, Mūsā III, Ebû Nasr al-Dabbas, Balkâsim [olarak okunan?], Muḥammad, Mūsā IV, el-Ḥusayn II), toplamın yaklaşık %54'ünü oluşturmaktadır. Kalan 16 isimden yedisi veya toplam 35 ismin %20'si Müslüman ve Türk unsurlarını birleştirmektedir (Şukrī Karluk ~ Tażik [Arapça *şukrī* 'minnet' + Karluk ~ Tażik]), Mansūr al-Ġuruldı [*kuruldı* 'organize edildi']³⁹, Ellig Murād [T. *ellig* 'kral'], Yūsuf Xuymış [T. *kuy-* 'uzaklaşmak, kaçmak' + kip eki *-miş*], 'Alī Muḥammadcı [T. *+cı* etken eki], Yūsuf *tâknâci* [T. *tâknâ* 'suyu geçmek için kullanılan küçük yuvarlak tekne, feribot' + *ci*] ve İshâq *xatt'ci* [T. *+ci*]. Bir isim veya toplamın yaklaşık %3'ü, muhtemelen Müslüman ve Türk olmayan unsurları birleştirmektedir ('Alī Maklik Mu'amma [Maklik?]). Diğer beşi veya toplam 35'in %14'ü Türkçedir (Bâk Tüzün [T. *bâk* 'çok güçlü' + *tüzün* 'aydınlanmış, eğitilmiş' *sübaşı*] veya Türk ve gayrimüslim unsurları (Kara sar [T. *kara* 'siyah; saf' + F. *sar* 'lider, komutan'], Nüş Tägin [F. *nüş* 'iksir' + T. *tägin* 'prens'] *ögä*, Püläd [F. *püläd* 'çelik'] *sübaşı*, Yahüd İkan *sübaşı*) birleştirmektedir. Son olarak, üçü veya toplam 35 kişiden %9'u Türk ve Müslüman değildir (Tağçax, Burâq, Yahüdî Yalu).

Böylece üçüncü kuşakta 35 kişinin %54'ü Müslüman, %23'ü kısmen Müslüman, %23'ü de gayrimüslim adlar taşıyordu. Bu bulgu, 1055-1080 arasındaki yıllarda üçüncü kuşakta bu topluluk içinde Müslüman kimliğinin büyük bir ilerlemeye sahip olduğunu göstermektedir.

Dördüncü kuşaktaki (1080-1101) 106 ismin 56'sı veya toplamın %53'ü özellikle Müslüman'dır ('Alī I, İshak *ğallāb*, Mūsā, Ya'qub I, Ḥasan, 'Alī II, 'Alī III, Muḥammad, Yūsuf *xallāğ*, 'Uṭmān I, Ya'qub II, 'Uṭmān II, 'Uṭmān III, 'Alī IV, Abu Bakr [sp. Bubakır], Fâṭima, İshak Molla al-Ġayīn [olarak okunan?; muhtemelen aynı İshak *ğallāb*, Erdal I, II, IV, Gronke I], Maryam, 'Âiṣa [bkz. not 17], İlyas I, Muḥammad I, Ahmed, Muḥammad II, Hasan *el-tāğir el-sakkāk*, Muḥammad III, 'Abd el-Karīm, Hārūn, Ebu Bekir es-Silahī, Ebu Bekir Muḥammad [hakim], Ebu Bekir *el-hâğib*, 'Umar al-Adrī, 'Abd al-Raḥman, 'Alī al-Farrā, Mūsā [okunamıyor], 'Uṭmān al-Mahri, İbrâhim, 'Alī al-Tārā [olarak okunan?], IV. İlyas II, Muḥammad al-Faqqār, Ġazī, İlyas *xāşş hâğib* [Mahmūd *şarābdār*'ın babası], Abū'l-Qāsim [Hâkim Abū'l-Riḍā'nın babası], Rabī' al-Arabī, Mīkā'il *al-xâğib* [aynen bu şekilde!], Abu Bakr al-Bayyā', Xalīl Abā 'Abbāsī, a l-Ḥusayn, el-Ḥusayn "tüccar", Muḥammad el-...bādi).

³⁹ Bu isim sorunludur. Huart son kelimenin başında *ğain* okumuş ve çevirisine 'Ghoûrouldi' biçimini yazmıştır (Huart I), ancak *ain* sözünün noktalı olduğu kesin değildir. Her iki durumda da sözcük, *-di* görülen geçmiş zaman ekinin eklendiği *-ul-* edilgenlik ekiyle biten Türkçe bir fiildir. Çünkü bu Türkçe *urul-* 'dövülmek' fiili özel bir ismin kaynak olması pek olası olmadığından bu fiili *kurul-* 'gerilmek (yayın gerilmesi); düzenlenmek' olarak okudum (Clauson 1972, s. 659).

Diğer 33 isim veya toplamın %31'i Müslüman ve Türki unsurlarını bir araya getirmektedir. Bunlardan on beşi bir Müslüman ismi ile Türkçe bir kelime veya eki birleştirmektedir: Kürläg Muḥammad (T. *kürläg* 'cesur, yiğit')⁴⁰, Uzun Ḥasan *ğallāb* (T. *uzun* 'uzun'), Sarıg Muḥammad *ğallāb* (T. *sarıg* 'sarı; güzel'), Ahmed Arslan (T. *arslan* 'aslan'), Mikā'il Arslan *sübaşı* (T. *arslan*), 'Abd al-Galil Çağrı *sübaşı* (T. *çağrı* 'bir tür şahin'), 'Umar Çaflı (T. *çavlı* 'bir şahin türü'), 'Utmān *kutlug ögä* (T. *kutlug* 'ilahi olarak kutsanmış'), al-Ḥasan [Ḥusayn için] *al-ḥağğäg kutlug* (T. *kutlug*), 'Umar *al-agçı* (T. *ag* 'net' artı +*çı* etken, dolayısıyla 'ağ satıcısı/yapıcısı'), İshak *narsīci* (muhtemelen F. *narsī* 'Nars'ta yapılan kumaş' artı T. +*çı* etken, dolayısıyla 'nars bezi satıcısı/yapıcısı'),⁴¹ Ḥasan *ğallāb xaṭṭıcı* (A. *xat*) 'yazı' artı T. +*çı* etken, dolayısıyla 'yazıcı'), Naxāci *al-ḥāğib* (muhtemelen A. *naxx* 'kilim, halı' artı T. +*çı* etken, dolayısıyla 'halı satıcısı/dokumacısı'), Salar ...*başı* (Türkmen kabile adı Salar + ...*başı* unvanı) ve *xalläg* Sāli *ğallāb*. Bu son ad, aslen Çince'den ödünç alınan bir Uygur Budist unvanı olan Sāli ögesini içermektedir, ancak bu ortamda Budist bir tınıyı koruyamayacağı kesindir.⁴² Bu 33 isimden, 18'i bir Müslüman isim ile bir Türk unvanını birleştirmektedir (*ögä* 'danışman', *tamgaçı* 'mühür taşıyıcısı', *sübaşı* 'ordu komutanı', *inal* 'ordu teğmeni', *xaylbaşı* 'tabur komutanı' ve *otagbaşı* 'çadır komutanı').⁴³ Bunlar: Hārūn *tāh ögä* (= Hārūn *ögä*), İsrāfil *ögä*, Ḥasan *tamgaçı*, Muḥammad *sübaşı*, Yūsuf *inal*, Ḥağğī *inal*, Ğubarz *inal*, Mu'min *inal*, Muḥammad *inal*, İshaq *xāşş xaylbaşı*, Abu Bekr *ārdām xaylbaşı* (ayrıca T. erdem "mert, erdemli"), Hārūn *ārdām xaylbaşı*, Aḥmad *xaylbaşı*, Yūsuf *otagbaşı* ~ Tärkän Yūsuf *otagbaşı*,⁴⁴ Baba Nā'il *otagbaşı* (T. *baba* 'manevi yaşlı' ile), Sülaymān *otagbaşı*, Ğibril *otagbaşı* ve al-Miṣar *otag ḥağğī* (olarak okunan?; muhtemelen *otagbaşı*). Ayrıca Müslüman ve gayrimüslim (ve Türk olmayan) unsurları birleştiren beş isim veya toplamın %5'idir: Muḥammad Sakhāw (Huart tarafından yazılmıştır)

⁴⁰ Erdal, *kürläg* sözcüğünün anlamını çözememiş, ancak kür 'cesur, gözü pek' sözcüğüne dayandırılabilceğini, +*lä* ekiyle fiile, ardından -*g* ekiyle isme dönüştürülebileceğini öne sürmüştür (1984, s. 290). Bir başka olasılık da *kürlä-* 'hilekâr olmak' fiilinden -*g* ekiyle türetilmiş olmasıdır ki bu da 'hilekâr' anlamını verecektir. Ancak, Hz. Peygamber'in adını taşıyan bu kişinin adının önüne aşığılayıcı bir anlam konması pek olası değildir.

⁴¹ Erdal, *narsīci* ve *Muḥammadçı* kelimelerindeki +*çı*/*çı* ögesinin Türkçe kılıcı eki olabileceği ihtimalini yok saymıştır (1984, s. 281; ayrıca Erdal 1991, s. 46). Bununla birlikte, Muḥammadçı kelimesi söz konusu olduğunda kılıcı eki 'uygulayan ya da teşvik eden' (bkz. Clauson 1972, s. 778'deki nomçi 'doktrini teşvik eden' ya da 'vaiz'), yani bir 'Muḥammed-ist' ya da 'Muḥammed'in dinini teşvik eden' kişiyi belirtmek için işlev görür. Bundan başka, kılıcı eki Yūsuf *tāknāci*, 'Umar *al-agçı* ve Ḥasan *xaṭṭıcı* isimlerinde görülür. *Narsīci* ve Naxāci kelimelerinin de bu eki içerip içermediği, kelimelerin köklerinin *narsī* 'Nars'ta yapılan kumaş' (Steingass 1892, s. 1395) ve *naxx* 'halı' olup olmadığına bağlıdır, her ikisi de yalnızca bir öneridir.

⁴² Erdal 1984, s. 276-277'deki tartışmaya bakınız.

⁴³ Tekin, *otagbaşı*'nın (Gronke l'deki *witākbaşı* varyantı) 'çadır komutanı'nın *xaylbaşı* '10 çadırın komutanı'nın bir rütbe altında olduğunu göstermiştir (1979-80, s. 876; krş. Erdal 1984, s. 287-288; Gronke 1986, s. 487).

⁴⁴ Yūsuf *otagbaşı* aynı zamanda Kaşğarî'nin Kağan olarak tahtta oturan birine hitap şekli olarak tanımladığı *tärkän* unvanını da taşımaktadır (Clauson 1972, s. 544). Bununla birlikte, bir 'çadır komutanı' için bu unvanın kullanılması uygulanması muhtemelen 'Heybetli' veya 'Görkemli' gibi küçültülmüş bir onursal çağrışımından daha fazlasını taşıyamazdı.

‘Muhammad, Sakan(?)’, ‘Alī Tažik ‘‘Alī, Tažik’, (kayıp) Kančak ‘(kayıp), Kančak’tan (Kaşgar yakınlarındaki bir kasabanın İrani adı), ‘Utmān Kančak ‘‘Utmān, Kančak’tan’ ve Abū Bakr *silihdār* ‘Kılıç Taşıyıcı Abū Bakr’ (Farsça *silihdār*).

Bu kuşağın sadece 12 ismi gayrimüslim olarak sayılabilir. Dokuz isim yani toplamın %8’i Türkçe olarak tanımlanabilir: Bugra *ögä* (T. *bugra* ‘deve aygırı’), Bägäč (olarak okunan?) *tudun* (T. *bägäč* ‘küçük lord’ artı *tudun* ‘baş sulayıcı’), Bābāk (olarak okunan?) *tudun* (T. *bābāk* ‘göz bebeği’), Bugra *bäg* (T. *bugra*), Sökmän *bäg* (T. *sökmän* ‘düşmanın hattını kıran’), Yabgu *bäg* (T. *yabgu* ‘unvan’), Inal *bäg* (T. *inal* ‘ordu teğmeni’), Kāčmiš *tägsin* (T. *käč-* ‘geçmek’ artı kip eki – *miš*) ve Adıg (T. *adıg* ‘ayık’). Diğer üç isim veya toplamın %3’ü gayrimüslimdir (ve Türk değildir): ‘Ašurā, Dašmand (*Dānišmand* için yanlış okuma mı?)⁴⁵ ve Dānišmand (F. *dānišmand* “bilgili adam”).

Böylece, dördüncü kuşağın 106 isminin 56’sı yani %53’ü tamamen Müslümandır, adların 38’i yani %36’sı Müslüman ve gayrimüslim unsurları bir arada barındırmaktadır ve sadece 12’si yani toplamın %11’i gayrimüslimdir. Bu rakamlar, bu bölgenin nüfusunun en azından bir bölümünün İslamlaşmasının ileri aşamasını yansıtmaktadır.

Beşinci neslin 97 ismine veya 1110-1135 tarihli belgelerde adı geçen kişilere gelince, isimlerin 57’si yani toplamın %59’u özellikle Müslüman’dır (‘Ömer, ‘Utmān, Sübaşı [Nūrāsī için] , Gādir [Kādir için], Zulayxā, I. Muhammad, I. Ahmed, İsmail, Abū Bakr [Ömer *el-agci*’nin oğlu], Abū Bakr [‘Alī el-Farra’ın oğlu], [okunamıyor] el-Qalīl, Yūsuf [Mūsā’nın oğlu (okunamıyor)], Muhammad [Umān el-Maḥrī’nin oğlu], Muhammad Wakīl, ‘Abd Allah, Muhammad [‘Alī el-Ḥārā’nın oğlu], Ḥusayn el-ḥāğib [Muhammad’in oğlu (olarak okunan?)]; Huart II’deki tanık], Abū al-‘Abbas, Aḥmad Am‘ak, Yūsuf Am‘ak, İbrāhim [Muhammad’in oğlu], İbrāhim [Abd al-Raḥman’in oğlu], Abū Bakr *el-ḥāğib* [cami] , Ḥusayn Baqrī, Fidā Muslim, Muhammad Nāših al-Dawlah, Husayn *al-ḥāğib*, ‘Ā’iša [merhum Muhammad’in kızı], Abū Bekir [sp. Bū Bekir], Ğamāl Muhammad el-Mutafaqqīh, ‘Alī, II. Aḥmad, ‘Umar [Ḥusayn’in oğlu], Abū Bakr Muhammad [hakim], II. Muhammad, İbrāhim [Muhammad *sübaşı*’nin oğlu], Mūsā [Muhammad *sübaşı*’nin oğlu], ‘İsā el-Baqqāl, Muhammed [Yūsuf *otagbaşı*’nin oğlu], Ebu’l-Kāsım [Yūsuf *otagbaşı*’nin oğlu], Ahmed [hâkim], Abū’l-Riḍā [hâkim], Yūsuf [Rabī‘ al-Arabī’nin oğlu], ‘Umar [Rabī‘ al-Arabī’nin oğlu], III. Muhammad, Mūsā [Yaḥyā’nın erkek kardeşi], Yaḥyā [Mūsā’nın erkek kardeşi], ‘İsā [Abū Bakr *ärdäm*’in oğlu], ‘Alī (okunamıyor) [‘Umar Çafli’nin küçük erkek kardeşi], Yūsuf [‘Umar Çafli’nin oğlu], ‘Abd al-Salām, Ğamal al-Dīn, ‘Alī Amhar Abdal, Muhammad [Ḥusayn’in oğlu], Muhammad [el-Ḥusayn’in ‘tüccar’ oğlu], ‘Umar [Muhammad al-...bādi’nin oğlu] ve Abū’l-Qāsım).

⁴⁵ [Bu yanlış bir okuma değildir: Bu kelimenin daha da kısa bir çeşidi, *tašman* olarak hecelenir ve ‘bilgili kişi’ anlamında kullanılmıştır, TT III 1035’te geçmektedir; bkz. Zieme 1998, s. 319 (Marcel Erdal).]

Diğer 12 isim ya da toplamın %12'si Müslüman olmakla birlikte Türkçe bir kelime veya ek içermektedir: Oğul *xaylbaşı* (T. *ogul* 'oğul, oğlan'), 'Alî Çafli (T. *çafli* 'bir tür şahin'), İsrâfil Çavlı *sübaşı* (T. *çavli*), Çağrı *şalbaş* (T. *çagrı* 'bir tür şahin' ve *sal* 'sal?'), Mas'ud Togrul *sübaşı* (T. *togrul* 'bir tür şahin'), Bugra *xaylbaşı* (T. *bugra* 'deve aygırı'), Suleymân Bugra *sübaşı* (T. *bugra*), Muhammed *şarâbdâr xaylbaşı* Bugra (muhtemelen T. *buka* 'boğa'), Bû Bakr *inanç xaylbaşı* (T. *inanç* 'güvenilir, güvenilir yaver'), 'Utmân *bâk biçâk* (T. *bâk* 'güçlü' ve *biçâk* 'bıçak'),⁴⁶ Abû Bakr *al-dûhanç* (A. *dûhan* 'merhem, yağ' artı T. +*çi* etken) ve muhtemelen 'Alî İskmân *xaylbaşı* (bilinmeyen isk, T. +*mân* eki ile).

On altı isim yani toplamın %17'si Müslümandır buna ek olarak Türkçe bir unvanına sahiptir (*bâg* 'lord', *imga* 'hazinedar', *tamgaç* 'mühür taşıyıcısı', *inak* 'danışman', *sübaşı* 'ordu komutanı' ve *inal* 'ordu teğmeni'). Bunlar: Husayn al-*hâğib bâg* (Huart II'deki tanıktır, muhtemelen Muḥammad *hâğib*'in babasıdır), Muḥammad Hâsim *bâg* (okunamıyor), 'Utmân *imga* al-Süqî al-Rahî (olarak okunan?; matbu metinde al-Rağî), Muḥammad *tamgaç*, İbrâhim *tamgaç* (Abû Bakr *ârdâm*'ın oğlu), İbrâhim *tamgaç* (önceki İbrâhim *tamgaç*, Abû Bakr *ârdâm xaylbaşı*'nin oğlu), Husayn *tamgaç*, Yûsuf *tamgaç* (Hârûn *ârdâm xaylbaşı*'nin oğlu), Yûsuf *tamgaç* (Ahmad *xaylbaşı*'nin oğlu), Muḥammad *inak*, 'Umar *sübaşı*, Muḥammad *inal*, Yahyâ *inal al-hâğib*, 'Umar *inal*, Maḥmûd *inal* ve Muḥammad *inal*.

Yedi isim yani toplamın %7'si Müslüman ve gayrimüslim unsurları birleştirmektedir: Muḥammad *şarâbdâr xaylbaşı*, Maḥmûd *şarâbdâr* ve Şâlih *şarâbdâr*, Farsça *şarâbdâr* 'şarap tüccarını' içerir ve burada "hükümdarlık kadehi taşıyıcısı" veya "kupa taşıyıcısı" anlamına gelen bir unvan olarak kullanılıyor görünmektedir;⁴⁷ Muḥammad Danışmandakları (olarak okunan?), Farsça *dânişmand* ve belirsiz bir +*dak* ögesinin ardından Türkçe çoğul iyelik eki +*ları*'nı içerir; Ahmad Daşmand, *dânişmand* için yanlış bir okuma içerebilir ve TT'de ne Muḥammad V...tur ne de Muḥammad Pali... (olarak okunan?) deşifre edilememiştir.

İsimlerin beşinde yani toplamın %5'inde Müslüman bir unsur yoktur. Bunlar: Bâbillig *ğâğb* *xaylbaşı* (Bâbil artı T. sıfatı +*lg*, dolayısıyla 'Babilli Tabur Komutanı *ğâğb*'),⁴⁸ (okunamıyor) *otag[başı]*, Nûkar,⁴⁹ Rasûldâr (Farsça rasûldâr 'büyükelçilere katılan mahkeme yetkilisi') ve *imga* (okunamıyor).

⁴⁶ Huart, basılı Arapça metninde '*utmân bakkîgak* (yani *bâk biçâk*) olarak verirken çevirisinde 'Othmân Beidjek' olarak vermiştir.

⁴⁷ Bkz. Gronke 1986, s. 500.

⁴⁸ Huart basılı AS metninde *bâbillig ğâğb* *xaylbaşı* ifadesine yer vermiş, ancak çevirisinde sadece '*...lygh Djaghbî...bâchi*' ifadesini kullanmıştır.

⁴⁹ Gronke, Moğolca *nöker* 'dost, yoldaş, arkadaş' kelimesini düşünerek *nûkar* sözünü Nöker olarak yorumlamıştır (bkz. Doerfer 1963, s. 521-526). Bir Moğol adının 1110 tarihini taşıyan Arapça bir belgede hangi koşullarda yer alabileceğini hayal etmek zordur. Muhtemelen isim, Orta Farsça *nw-* [naw-] 'hareket etmek, gitmek' veya *nwg* [nog] 'yeni' gibi bir şeyde dayanmaktadır (Durkin-Meisterernst 2004, s. 246).

Böylece, beşinci neslin 97 isminin %59'u tamamen Müslüman, isimlerin %36'sı gayrimüslim unsuru ile Müslüman ve isimlerin sadece %5'i gayrimüslimdir, ancak bunlardan bazıları belirsizdir.

Sonuçlar

Veri tabanının son derece sınırlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu analizin bulguları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- (1) Birinci (1005-1030) ve ikinci (1030-1055) kuşak: sekiz ismin tamamı gayrimüslimdir (*laqab* al-Xirriğ “Okumuş, eğitilmiş” hariç) ve bunlardan sadece biri Türkçe, geri kalanı “İranî”dir.
- (2) Üçüncü kuşak (1055-1080): Bireylerin %54'ü Müslüman isimleri, %23'ü kısmen Müslüman isimleri ve %23'ü gayrimüslim isimleri taşımaktadır.
- (3) Dördüncü kuşak (1080-1105): Bireylerin %53'ü Müslüman isimleri, %36'sı kısmen Müslüman isimleri ve %11'i gayrimüslim isimleri taşıyordu.
- (4) Beşinci kuşak (1105/1110-1035): Bireylerin %59'u Müslüman isimleri, %36'sı kısmen Müslüman isimleri ve kalan %5'i ise gayrimüslim isimleri taşıyordu.

Bu Yarkent topluluğunun oldukça hızlı bir şekilde İslamlaşması, 1055'ten 1105'e kadar olan yıllarda gerçekleştiği açıktır. Aslında, üçüncü kuşak için belirtilen kişiler o dönemde yetişkin olduklarından, yaklaşık 25-50 yıl önce 1005-1030 döneminde doğumlarında veya din değiştirdikleri zaman Müslüman isimleri verildiğini ya da aldıklarını varsayabiliriz. Bu durum, birinci ve ikinci kuşağın (1005-1055) muhtemelen tüm bireylerinin gayrimüslim olduğu bulgusu ile çarpıcı bir şekilde örtüşmektedir, zira yetişkinler olarak 955-1005 yıllarında doğmuş olmalıydılar.

Bu sonuçların iç mantığına sihirle dokunulmuş gibi görünüyor, çünkü çıkarılabilecek temel sonuçlar beklenenlerdir. Yarkent'in Türkleşmesi, İslamlaşmadan önce, muhtemelen Karahanlılara tabi olduğu yıllarda (1000-1010) başlamıştır. İslamî hukuk ve dini kurumların kurulmasının da yardımıyla, İslamlaşmanın etkileri 1040-1080 döneminde yoğunlaşmış ve o zamandan 1080-1135 yıllarına ait Yarkent belgelerinin bir Türk Müslüman toplumunu yansıttığı noktaya kadar devam etmiştir. Ancak sihir bir yana, bu “toplum”, yalnızca bu belgelerde kaydedilen, hâkimiyetlerini ve sonunda bölgeyi dönüştüren İslamî kurumları kuran ve Türkçe konuşan birkaç göçmen aileye ait olan toplumdur.

Kaynakça

- BAILEY, H. W. (1964). “Śrī Viśā Śūra and the Ta-Uang”. *Asia Major*, 11: 1-26.
- BARTHOLD, W. (1923-25). “The Bughra Khan mentioned in the *Qudatqu Bilik*” *Bulletin of the School of Oriental Studies*, 3: 151-158.

- BARTHOLD, W. (1934). "Tādīk". *Encyclopedia of Islam*, 4: 598-599.
- BARTHOLD, W. (1968). *Turkestan Down to the Mongol Invasion*, 3rd edition, London: Luzac and Company.
- BODROGLIGETI, A. (1969). *A fourteenth century Turkic translation of Sa'dī's Gulistān*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BULLIET, R. W. (1971). "A quantitative approach to medieval Muslim biographical dictionaries". *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 13: 195-211.
- BULLIET, R. W. (1972). *The patricians of Nishapur: a study in medieval Islamic social history*. Cambridge: Harvard University Press.
- BULLIET, R. W. (1973). "The political-religious history of Nishapur in the eleventh century". *Islamic Civilisation* (Edt. D. S. Richards), 950-1150 (*Papers on Islamic History* 3), Cassirer, Oxford, s. 71-91.
- CAFEROĞLU, A. (1931). *Abū-Hayyān, Kitāb al-Idrāk li-lisān al-Atrāk*. Istanbul: Evkaf Mabaası.
- CLARK, L. (2010). "The Turkic script and the Kutadgu Bilig". *Turcology in Mainz: Turkologie in Mainz* (Turcologica 82) (Eds. H. Boeschoten-J. Rentzsch). Harrassowitz: Wiesbaden, 89-106.
- CLAUSON, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- DOERFER, G. (1963). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, I, Franz Steiner, Wiesbaden.
- DURKIN-MEISTERERST, D. (2004). *Dictionary of Manichaean Middle Persian and Parthian*. Turnhout: Brepols.
- ELIAS, N.; ROSS, E. D. (1898). "A history of the Moghuls of Central Asia, being the *Tarikh-i Rashidi of Mirza Muhammad Haidar, Dughlát*". London & Dublin: Curzon Press.
- ERDAL, M. (1984). "The Turkish Yarkand documents". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 47: 260-301.
- ERDAL, M. (1991). *Old Turkic word formation I*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- GRONKE, M. (1986). "The Arabic Yarkand documents". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 49: 454-507.
- HAMILTON, J. (1984). "Sur la chronologie khotanaise au IXe-Xe siècle". *Contributions aux études de Touen-houang III*, École Française d'Extrême-Orient, Paris, 47-53.
- HARTMANN, A. (1974). "Türken in Bagdad zur Zeit der späten 'Abbāsiden". *Der Islam*, 51: 282-297.
- HUART, C. (1914). "Trois actes notaries arabes de Yarkend", *Journal asiatique*". 2: 607-627.
- KHADR, M. (avec une introduction par Claude Cahen) (1967). "Deux actes de waqf d'un Qarahānide d'Asie Centrale". *Journal asiatique*, 255: 305-334.
- KUMAMOTO, H. (1982). *Khotanese official documents in the tenth century*. PhD Dissertation, University of Pennsylvania.
- LAZARD, G. (1992). "Tork-o Tāgīk, in J.-L.". *Mélanges offerts à Louis Bazin* (Varia Turcica 19) (Eds. Bacqué-Grammont-R. Dor). Paris: Éditions L'Harmattan, 37-40.
- MINORSKY, V. (1942). "Some early documents in Persian (I)". *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1942: 181-194.
- PELLIOT, P. (1959-1963). *Notes on Marco Polo*, 2 vols., Paris: Imprimerie Nationale.
- PULLEYBLANK, E. G. (1954). "The date of the Staël-Holstein roll". *Asia Major*, 4: 90-97.
- REDHOUSE, J. W. (1968). *Redhouse yeni Türkçe-İngilizce sözlük (New Redhouse Turkish-English dictionary)*. Istanbul: Redhouse Press, Istanbul.
- RÄSÄNEN, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*. Helsinki.
- ROEMER, H. R. (1983). "Spätere Quellen zur vormongolischen Verwaltungsgeschichte Irans". *Ethnologie und Geschichte: Festschrift für Karl Jetmar* (Eds. P. Snoy). Wiesbaden: Franz Steiner, 130-140.
- STEINGASS, F. (1892). *A comprehensive Persian-English dictionary*. London.

- SUNDERMANN, W. (1993). "An early attestation of the name of the Tajiks". *MedioIranica: Proceedings of the international colloquium organized by the Katholieke Universiteit Leuven from the 21st to the 23rd of May 1990*. Uitgeverij Peeters-Leuven. (Eds. W. Skalmowski-A. Van Tongerloo), 163-171.
- TEKİN, Ş. (1975). "Bilinen En Eski İslami Türkçe Metinler: Uygur Harfleriyle Yazılmış Karahanlılar Devrine âit Tarla Satış Senetleri (473, 483 = 1080, 1090)". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 4: 157-186.
- TEKİN, Ş. (1979-1980). "A Qaraĥānid document of A.D. 1121 (A.H. 515) from Yarkand". *Harvard Ukrainian Studies*, 3-4: 868-883.
- ZIEME, P. (1998). "Zur Interpretation einer Passage des alttürkischen Maitreya-Lobpreises (BT III, 1014-1047)" *Turkologie heute: Tradition und Perspektive. Materialien der dritten Deutschen Turkologen-Konferenz Leipzig. 4.-7. Oktober 1994*. (Eds. N. Demir-E. Taube). Wiesbaden: Harrassowitz, 317-324.